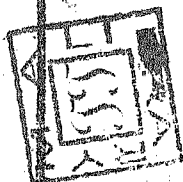

ارمغانِ حجاز

3945

اقبال

total

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE2568

10/10/2010

حضورِ حق

خوش آں راہی کہ سامانے نگیرد
 دل او پسندیاں کم پذیرد
 بہ آئے سوزناکش سینہ بکشاے
 ز یک آہش عشم صد سالہ میرد!

بسم الله الرحمن الرحيم

حضور حق

— (۱) —

دل ما بید لال بردند و رفتند
مثال شعله افسردند و رفتند
بیا یک لحظه با عاقلان در آیم
که خاصان یاده با خوردند و رفتند

سختن ہارفت از بود و نبودم
 من از خجالت لب خود کم کشودم
 سجود زنده مرداں می شناسی
 عیار کار من گیسر از سجودم

دل من در کشادچوں و چند است
 نگاہش از مہ و پرویں بلند است
 یدہ ویرانہ در دوزخ اُورا
 کہ ایں کافر بسے خلوت پسند است

چه شور است این که در آب گل افتاد
 ز یک دل عشق را صد مشکل افتاد
 قراریک نفس بر من حرام است
 بمن رحمی که کارم بادل افتاد

جبال از خود پر دل آورده کیست
 جملش جسلوه بے پروا کیست
 مرا گوئی که از شیطان حذر کن
 بگو با من که او پرورده کیست

— (۲) —

دل بے قید من و ریج و تابست
نصیب من عتابے یا خطا بست
دل ابلیس ہم نتوانم آرد
گناہ گاہ گاہ من صوابست

— ○ —

صَبْنَتِ الْكَاسِ عَنَّا اَمَّ عَمِّ و
وَكَانَ الْكَاسُ هَجْرًا اِلَيْمِنَا
اگر ایں است رسم دوستداری
بدیو اِحْسَم زَن جَام و مینا

۱۔ اشارت صَبْنَتِ الْكَاسِ اس بخیر شرع و ابر کا کلمہ کہنے پر
۲۔ رمانہ جاہلیت کے شاعر اس سے تھا۔ شاعر اپنی مشق و تلامذہ
کے انا الصافی کی سبائیت کرتے ہوئے کہتا ہے کہ تو نے ہمیں
پیالہ شراب سے محروم کروا دیا حالانکہ باری و ایں حرف پیچھے دلو کی تھی

بخود چسپید گان در دل اسیرند
 ہمہ در داند و در ماں ناپذیرند
 سجد از ماچہ میخواستہی کہ شاہاں
 خرابجے از دہ ویراں نہ گیرند

روم را ہے کہ اور امنزلے نیست
 از اں تختے کہ ریزم حاصلے نیست
 من از عنہم ہانتی ترسم و لیکن
 مدہ آں غم کہ شایان دلے نیست

 مے من از تنک جاماں نگہ دار
 شراب پختہ از خاماں نگہ دار
 شرر آرنستمانے دور تر پہ
 بخا صاں بخش و از خاماں نگہ دارا

 ترا ایں کشمکش اندر طلب نیست
 ترا ایں درد و داغ و تاب تب نیست
 از اں از لا مکاں بگر خستہ من
 کہ آں جانالہ ہائے نیم شب نیست

زمین ہنگامہ دہ ایس جہاں را
 وگر گول کن زمین و آسماں را
 ز خاکِ ما و گریہ آدم بر اینگز
 بکُش ایس بندہ سود زیاں را

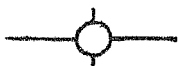
جہانے تیرہ تر با آفتابے
 صواب او سر اپنا صوابے
 ندانم تا کجاست ویرانہ را
 وہی از خونِ آدم رنگ آبلے

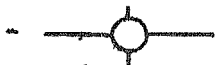
غلام حسن رضاؑے تو بخویم
جزاں را ہے کہ فرمودی نہ پویم
ولیکن گریہ این ناداں بگوئی
خرے را اسپ تازی گو، نہ گویم!

—(۳)—

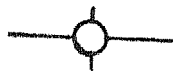
دلے در سینہ دارم بے سروے
نہ سوزے در کفِ خاکم نہ نورے
بگیر از من کہ یرمن بار دوش است
ثوابِ ایں تمنا ز بے حضورے!

چہ گویم قصہ دین و وطن را
 کہ نتوان فاش گفتن ایس سخن را
 مرغ از من کہ از بے مهری تو
 بنا کردم ہماں دیر کہن را

مسلمانے کہ در بند فرنگ است
 دلش در دست او آساں نیاید
 ز سپاہے کہ سودم بر دور غنیمت
 سجودے بود دور و سماں نیاید

نخواہم این جہاں و آں جہاں را
مرا این گنبدی کہ دامنہ روضاں را
سجودے دہ کہ از سوز و سرورش
بوجد آرم زمین و آسماں را

چہ میخوای ازین مردن آسائے
بہر بادے کہ آمد رفتم از جایے
سحر جاوید را در سجده دیدم
بہ بخش چہرہ شامہ بیارے

(۲)

بہ آں قوم از تو حی خواہم کشا دے
 فقیرش بے یقینے، کم سوا دے
 بسے نا دیدنی را دیدہ ام من
 مرا اے کاشکے مادر نہ زادے

نگاہ تو عتاب آلود تا چند
 بتان حاضر و موجود تا چند
 دریں بختانہ اولاد پر اہم
 ملک پروردہ فرو تا چند

۵ اشارتہ مرے کاشکے الہیہ صغ سعیدی کا ہے

سُروِ رفتہ باز آید کہ ناید؟
 نیسے از حجابِ آید کہ ناید؟
 سر آمد روزگارِ این فقیر سے
 و گردانائے راز آید کہ ناید؟

اگر چی آید آں دانائے رانے
 بدہ اور انوائے دل گدانے
 ضمیر امتثالِ راحی کنڈپاک
 کلیتے یا حکیمے نے نوازے

متاعِ من دل درد آشنایِ است
 نصیبِ من فغانِ نارسایِ است
 بخاکِ مرقدِ من لاله خوشتر
 که ہم خاموشِ ہم خویشِ نوائِ است

(۵)

دل از دستِ کسے بردن نداند
 غم اندر سینه پروردن نداند
 دیم خود را دمیدی اندواں خاک
 که غیر از خوردن و مُردن نداند

دل ما از کنار ما رمیده
 بر بصورت مانده و معنی ندیده
 ز ما آل را ندیده در گاه خوشتر
 حق او را ندیده و ما را شنیده

ندانند جبریل ایس ہاے و ہورا
 کہ شناسد مقام جستجورا!
 پیرس از بندہ بیچارہ خویش
 کہ داند نیش و نوش آرزورا!

شب این انجمن آراستم من
 چو مہ از گردش خود کاستم من
 حکایت از تغافل ہائے تو رفت
 ولیکن از میاں برخاستم من!

چنین دور آسماں کم دیدہ باشد
 کہ جبریل امیں را دل خراشد
 چہ خوشش دیر سے بنا کردند آنجا
 پرستہ مومن و کافر تراشد

—(۶)—

عطا کن شور و رمی، سوز خسرو
 عطا کن صدق و اخلاص سنائی
 چنان بایندگی در ساختن من
 نه گیرم گمراہ بخشی خدائی

—(۷)—

مسلمان فاقه مست و زنده پوش است
 ز کایش جبرئیل اندر خورشید است
 بیانش نقش و گزلفت به ریزم
 که این ملت جهان را بار ووش است

و گریخت که کارے پیش گیرد
 و گریخت که نوش از نیش گیرد
 نگردد پاییک عالم رضا مند
 دو عالم رایہ دوش خویش گیرد

و گریخته که ذکر لا الهش
 پر آرد از دل شب صبح گامش
 شناسد منزلش را آفتاب
 که ریگ کیمکش را و بد ز راهش

— (۸) —

جهان تست در دست خسته چند
کسان او به بند نا کسے چند
هنر ور در میان کار گاهان
کشد خود را به تمیش کر گسے چند

مریدے فاقہ مستے گفت بایشخ
کہ نزد اں راز حال ما خبر نیست
به ما نزد یک ترا ز شہ رگ ما ست
ولیکن از شکم نزد یک تر نیست!

— (۹) —

دگرگوں کشور ہندوستان است
دگرگوں آں زمین آسمان است
مچھو از ما نمنا ز پنجگانہ
غلاماں راضف آرائی گران است

ز محکومی مسلمان خود فروش است
گر قمار طلبیم چشم و گوش است
ز محکومی رگاہ در تن چنان است
کہ مارا شرع و آئین یار و دشمن است

— (۱۰) —

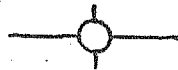
یکے اندازہ کن سو و زیاں را
چو جنت جاودانی کن جہاں را
نہی بینی کہ ما خاکی ہنساں داں
چہ خوش آراستیم این خاکداں را

تومی دانی حیات جاوداں حسیت
نہی دانی کہ مرگ ناگہاں حسیت
زاوقات تو یک دم کہ نہ گردد
اگر من جاوداں باشم زیاں حسیت

—(۱۱)—

بہ پایاں چوں رسد ایں عالم پیر
 شود بے پردہ ہر پوشیدہ تقدیر
 مکن رسوا حضور خواجہ چشم یارا
 حساب من ز چشم او ہنماں گیر

بدن و اماند و جانم در تگ و پوست
 سوئے شہرے کہ لٹکا در رو اوست
 تو باش ایں جا و با خاصاں بیامیز
 کہ من دارم ہوائے منزل و است

مُصَوِّرِ سَالَمَتِ

اَوَّلِ کَامِ سِتِ بِرِ آسَمَانِ اَز عَرَرِ نَازِ کُتَرِ
نَفْسِ گَمِ کُروهِ مِی آید جَنیدِ و یَا نِزیدِ اِنجَا

عَنْتِ بَخَارِی

حضور رسالتؐ

—(۱)—

”الایا خیمگی خیمہ منور دل
کہ پیش آہنگ بیروں شد ز منزل“
خرد از راندن محمل فروماند
ز مایہ خویش دادم در کف دل!

۵ اشعار آقا ابائی کی الخ۔ منوچہری کا شعر ہے۔
خیمگی۔ خیمہ نشین۔ فردوس۔ چھوٹا درخت ہے۔
پیش آہنگ۔ وہ شخص جو رستہ کی طرف سے قافلے سے آگے آگے چلتا ہے۔

نگاہی داشتم بر جوهرِ دل
 پییدم ارمیدم در برِ دل
 رمیدم از هوائے قریه و شهر
 ببادِ دشت و اگر دم درِ دل

ندانم دل شهیدِ جلوہ کیست
 نصیب او قرار یک نفس نیست
 بصرِ ابرو دشمنِ افسردہ تر گشت
 کنارِ آبجوئے زار بگر گشت

میرس از کاروان جلوه مستان
 ز اسباب جهان برگزیده وستان
 بجان شان ز آواز جرس شور
 چو از موج نیچه در نیستان!

بایں پری ره یثرب گز فتم
 نو آخوات از سرور عاشقانه
 چو آن مرغی که در صحرای شام
 کشاید پر به فک آشیانه

گناه عشق و مستی عام کردند
 دلیل پشنگان را خام کردند
 با پینگ حجازی می سراییم
 نخستین باده کاندراجام کردند

چه پرسی از مقامات نوایم
 ندیمایا کم شناسد از کجایم
 کشادم رخت خود را اندرین شت
 که اندر خلوتش تنها سراییم

— (۳۷) —

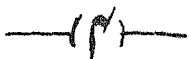
سحر باناقہ گفتم نرم تر زو
کہ را کب خستہ و بیمار و پیر است
قدم مستانہ زو چنداں کہ گوئی
بپایش ریگ این صحرایر است

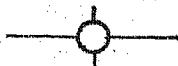
ہمارے سارباں اور انشاید
کہ جانِ او چو جانِ نابصیر است
من از موجِ غرائش می شناسم
چو من اندر طلسمِ دل اسیر است

نم اشک است در چشم سیاہش
 دلم سوز دز آہ صبح گاہش
 ہماں تے کو ضمیر را برا فروخت
 پیالے ریزد از موج نگاہش

چہ خوش صحر کہ دروے کارواں ہا
 دروے خواند و محمل براند
 بہ رنگ گرم او اور سجودے
 جہیں را سوز تا داغے بماند!

چہ خوش صحر کہ شامش صبح خندہ است
 شبش کوتاہ و روز او بلند است
 قدم لے راہرو آہستہ تر نہ
 چو ماہر ذرہ او در دمنہ است

(۵)

امیر کارواں! آں اعجمی کیست؟
 سرود او بآہنگ عرب نیست
 زند آں نغمہ کن سیرانی او
 خنک دل در بیابانے تو ان نیست

۵ اشارت: اعجمی عجم کا رہنے والا۔ غیر عرب

مقام عشق و مستی منزل اوست
 چه آتش پاکه در آب گل اوست
 نوائے اویہ ہر دل سازگار است
 کہ در ہر سیمینہ قاشے از دل اوست

غم نہاں کہ بے گفتن عیان است
 چو آید بر زبان یک داستان است
 رہے پیریزچ و راہی خستہ و زار
 چراغش مُردہ و شب در میان است

یہ راغاں لالہ رُست از نو بہاراں
 بصرِ خیمہ گستر دندیا راں
 مرا تنہا تشستن خوشتر آید
 کنار آہ بجوئے کوہِ ساراں

—(۷)—

گئے شعرِ عسراقی را بخوانم
 گئے حامیِ زند آتشِ بجا نام
 ندانم گرچہ آہنگِ عرب را
 شریکِ نعمتِ ہائے سارِ بانم

غم را ہی نشاط آمیز تر کن
 فغانش را جتوں انگیز تر کن
 بگيرائے سارباں راہ درائے
 مرا سوزِ جدائی تیز تر کن

— (۸) —

بیایے ہم نفس با ہم بنالیم
 من و تو کیشتہ شانِ جالیم
 دو حرفے پر مراد دل بگوئیم
 بیایے خواجہ چشمیں را بنالیم

 حکیمان را بها کست نهساوند
 بناواں جلوہ مستانه دادند
 چه خوش بختی چه غم روزگار
 در سلطان پودرویشے کشادند

 جهان چنار سوا اندر بر من
 هوای لاکھاں اندر سر من
 چو بگذشتم ازین بام بلند
 چو گرد افتاد پر وازان پر من

دریں وادی زمانی جاودانی
 ز خاکش بے صورت و روید معانی
 حکیمان با کلیماں دوش بردوش
 کہ ایس جا کس نگوید لن ترانی

— (۹) —

مسلمان آل فقیہ کج کلا ہے
 رمید از سینہ او سنور آ ہے
 دلش نالد! چر نالد؟ نداند
 نگا ہے یار سؤل اللہ نگا ہے!

تب تاب دل از سوزِ غم تست
 نو آئے من ز تاشیرِ دم تست
 بنالم زانکہ اندر کشورِ بند
 ندیدم بندہ کو محرم تست

شب ہندی غلاماں را سحر نیست
 بایں خاک آفتابے را گذر نیست
 بجا کن گوشہ چشمے کہ در شرق
 مسلمانے ز ما بیچارہ تر نیست

چہ گویم زان فقیرے در دست
مسلمانے بہ گوہر ارجمند
خدا ایں سخت جاں ریا رباوا
کہ افتاد است از بام بلیست

چسپاں احوال اور ابر لب آرم
تو می بینی نہاں و آشکارم
ز رُوداد و جد سالش ہمیں
کہ دل چوں کندہ قصاب دارم

ہنوز ایں سپنج نیلے کج خرام است
 ہنوز ایں کاروان و راز مقام است
 ز کارِ بے نظام او چہ گویم
 تو می دانی کہ ملت بے امام است

نماند آں تابِ تب و در خونِ نابش
 نر وید لالہ از کشتِ خرابش
 نیام او تہی چوں کیسہ او
 بطاقِ خانہ ویراں کتاش

دل خود را اسیر رنگ و بو کرد
 هتی از ذوق و شوق و آرزو کرد
 صغیر شاہبازاں کم شناسد
 کہ گوشش با طنینِ پشہر خو کرد

بروئے او در دلِ تاشادہ
 خودی اندر کفِ خاکش نژادہ
 ضمیر او ہتی از بانگِ تکبیر
 حیرم ذکر او از یافتادہ

گریباں چاک بے فکر روزیت
 غمیدہ انم چیاں بے آرزو زیت
 نصیب اوست مرگ نامتا ہے
 مسلمانے کہ بے اللہ ہو زیت!

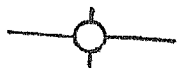
حق آں وہ کہ مسکین و اسیر است
 فقیر و غیرت او ویر میر است
 بروئے او در میخانہ بستند
 وریں کشور مسلمان تشنه میر است

دگر پاکیزه کن آب و گل او
 بجانے آفریں اندر دل او
 هوا تیز و پد امانش دو صد چاک
 بندیش از چرخ بسمل او

عروس زندگی در خلوتش غیر
 که دارد در مقام پستی سیر
 گنہگار نیست پیش از مرگ و قبر
 نکیرش از کلیسا منکر از ویرا

بچشم او نہ نور و نہ سرور است
 نہ دل و نہ سینہ او نا صبور است
 خدا آں آیت را یار باد
 کہ مرگ او ز جان بے حضور است

مسلمان زادہ و نا محسوم مرگ
 ز بیم مرگ لرزاں تا دم مرگ
 و گے در سینہ چاکش ندیدم
 دم بگشتہ بود و غنیم مرگ

ملوکیت سراپا شیشہ بازی است
از وایمن نہ رومی نے مجازی است
حضور تو عنہم یا راں بگویم
بامیدے کہ وقتِ دل نوازی است

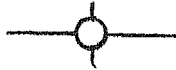
تن مردِ مسلمان پایدار است
بنائے پیکرِ واستوار است
طیب نکتہ رس دیدارِ نگاہش
خودی اندر وجودِ رعشہ دار است

مسلمان شرمسار از بے کلاہی است
 کہ دینش مُرد و فقرش خالقِ بای است
 تو دانی در جہاں میراثِ ما چیست
 گلچے از قماشِ پادشاهی است!

میریں از من کہ احوالش چیاں است
 زمینش پد گہر چوں آسمان است
 بر آں مُرنے کہ پروردی بہ انجیر
 تلاشِ واندہ در محوِ اکراں است

بچشمش وانمودم زندگی را
 کشودم نکستہ و سر او دی را
 تو اں اسرار جاں را قاش تر گفت
 بدہ نطق عرب ایں اعجی را

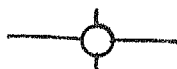
مسلمان گرچہ بے خیل و سپاہے است
 ضمیر او ضمیر پادشاہے است
 اگر او را مقامش باز بخشند
 جمال او جلال بے پناہے است

متاعِ شیخ اساطیرِ کہن بود
 حدیثِ او ہمہ تخمین وطن بود
 ہنوز اسلام از تار دار است
 حرمِ چوں دیر بود او برہن بود

دگرگوں کردلادینی جہاں را
 ز آثار بدن گفتند جاں را
 از اں فقرے کہ با صدیق دادی
 بشورے آو راین اسودہ جاں را

حرم از دیر گیر درنگ و بوئے
 بت مایرک تولیدہ موئے
 نیابی در بر ماتیرہ بختاں
 دلے روشن ز نور آرزوئے

فقیراں را بسجاصف کشیدند
 گریبان شہنشاہاں دریدند
 چو آتش درون سینہ افسرد
 مسلماناں بدرگاہاں خریدند!

مسلمانان بخویشاں در ستیزند
 بجز نقشِ دوئی بر دل نہ دریند
 بنالند از کسے خستے بگید
 از اں مسجد کہ خود از سے گیریند

جبیں را پیش غیر اند سودیم
 چو گہراں در حضور او سودیم
 ننالیم از کسے می نالیم از خویش
 کہ ما کشایانِ شانِ تو نبودیم

بدست میکشاں خالی آباغ است
 که ساقی برابہ بزم من فرغ است
 نگہ دارم درون سینہ آہے
 کہ اصل او زد و دآں چراغ است

سببِ خالق ہاں خالی از مے
 کند مکتبِ رہ طے کردہ رابطے
 ز بزم شاعران افسردہ رفتم
 نواہا مردہ بیرون افتد از مے

مسلمانم غریب ہر دیا رم
 کہ با ایں خاکد آں کار سے تدارم
 بایں لے طاقتی دریچ و تابم
 کہ من دیگر بغیر اللہ دُچارم

آں یا لے کہ بخشیدی پریدم
 بسوزِ نغمہ ہائے خودِ تپیدم
 مسلمانے کہ مرگ ازو سے بلزید
 جہاں گردیدم و اُورا ندیدم

شبه پیش خدا بگریتم زار
مسلمانان چسرا زارند و خواریند
ندامت نمیدانی که ای قوم
دلے دارند و محسوس پے ندارند

نگویم از فرو فالے که بگذشت
چه سود از سراج احوالے که بگذشت
چرا غم داشتیم در سینه خویش
فسر داندرد و صد سالے که بگذشت

نگهبانِ حرمِ معمارِ دیر است
 یقینش مرده و چشمش بغیر است
 ز اندازِ نگاه او تو را دید
 که نومید از همه اسبابِ خیر است

ز سوزِ این فقیرِ ره نشسته
 پده اورا ضمیرِ آتش نشسته
 دلش را روشن و پاینده گرداں
 ز امید کے کہ زاید از یقین نشسته

گئے افتم گئے مستانہ خیم
 چہ خوں لے تیغ و شمشیر بریزم
 بنگاہ التفاتے بر سر بام
 کہ من با عصر خویش اندر ستیزم

مرا تنہائی و آہ فغاں بہ
 سوئے یثرب سفر بے کارواں بہ
 کجا کتب، کجا میحسانہ شوق
 تو خود منہ مرا یں بہ کہ آں بہ

پریدم در فضائے دلپذیرش
 پریم تر گشت از ابرِ مطیرش
 حرم تا در ضمیر من فرو رفت
 سر و دم آنچه بود اندر ضمیرش

ہاں رازے کہ گفتم، پے نہرند
 ز شاخِ نخل من چسبناخورند
 من اے میرا ہم داد از تو خواہم
 مرا یاراں غز، خواہے شمرند

نہ شعراست اینکہ بروے دل بنام
 گرہ از رشتہ معنی کشا دم
 بامیدے کہ اکسیرے زند عشق
 مس این مفلساں را تابِ آدم

تو گفستی از حیات جاوداں گوے
 بگوشِ مُردہ پیغام جاں گوے
 ولے گویند این ناحق شناساں
 کہ تاریخِ وفاتِ این آں گوے

رخم از درو پنهان زعفرانی
 ترا و دخن ز چشم ارخوانی
 سخن اندر گلوئی من گره نیست
 تو احوال مرا ناگفته دانی!

زبان ما غریباں از نگاہ نیست
 حدیث در دمندهاں شک و اطمینان نیست
 کشادم چشم و بر لبم لب خویش
 سخن اندر طریق ما گناه نیست

خودی و ادم ز خود تا محرمے را
کشادم در کحل او ز مزے را
بدہ آں نالہ گرے کہ از فے
نہ سوزم جز عشم دین ہر غمے را

دروین ما بجز دو نفس نیست
بجز دست تو ما را دستر نیست
دگر آفتاب کہ عشم یا کہ گویم
کہ اندر سینہ ما غیر از تو کس نیست

غیبیہ درو مندے نے نوائے
 زسوزِ نغمہ خود در گدازے
 توحی دانی چہ می جوید چہ خواهد
 ولے از ہر دو عالم بے نیائے

خم و رنگ از دمِ باوے بخویم
 ز فیض آفتاب تو برویم
 نگاہم از مہ و پرورش بلند است
 سخن را بر مزاجِ کس نگویم

درآں دریا کہ اور اساحلے نیست
 دلیل عاشقاں غیر از دلے نیست
 تو فسر مودی رہ بطحا اگر فیتہ
 وگر نہ جز تو مارا منزلے نیست

مراں از در کہ مشتاق حنویم
 از اں دردے کہ دادی ناصبویم
 بفرما ہر چہ می خواہی بجز صبر
 کہ ما از دے دوصد فرسنگ دوریم
 ہ اشارت :- بطحا، مکہ معظمہ

یہ افرونگی بہتان دل باختتم من
 ز تاب دیریاں بگدا ختم من
 چناں از خویش تن بیگانه بودم
 چو دیدم خویش را نشناختم من

مے از میخانہ مغرب چشیدم
 بجان من کہ در دسہ خریدم
 نشستم بانگویانِ سہ رنگی
 از اں بے سوز تر روزے ندیدم

فقرم از تو خواهم هر چه خواهم
دل کو ہے خراش از برگ کاہم
مراد رس چکمال در دسداد
کہ من پروردہ فیض نگاہم

نہ یا ملا نہ با صوفی نشینم
تو میدانی کہ من آنم نہ لینم
نویس اللہ یرلوح دل من
کہ ہم خود را ہم اور افاش ینم

دلِ مُلاّ گرفتار غمِ نیست
 نگاہِ بہتِ دیشِ غمِ نیست
 از اں بگرِ بختِ از مکتبِ او
 کہ در ریکِ حجازش ز غمِ نیست

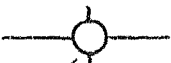
سرِ متبر کلامش نشد اراست
 کہ اورا صد کتاب اندر کنار است
 حضور تو من از خجالتِ نگفتم
 ز خودِ پینہاں ویرما آشکار است

دل صاحب دلال او پرویا من؟
 پیام شوق او آوردیا من؟
 من و ملازکیش دیں دو تیریم
 بهر ما بر بدفت او خور ویا من؟

غریبم در میان محفل خویش
 تو خود گو یا که گویم مشکل خویش
 از آن ترسم که پنهانم شود فاش
 عجب خود را نتوانم بادل خویش

 دل خود را بدست کس ندادم
 گرہ از روی کار خود کشادم
 بغیر اندک دم تکیہ یک بار
 دو صد بار از مقام خود افتادم

 بہاں سوز چنوں اندر سر من
 بہاں ہست گامہ ہا اندر بر من
 بہنوز از جوش طوفانی کہ گذشت
 نیا سودا است موج گوہر من

ہنوز ایں خاک دارائے شرر ہست
 ہنوز ایں سینہ را آہ سحر ہست
 تجلی ریز بر چشم کہ بینی
 بایں پیری مرا تابِ نظر ہست

نگاہم ز انچہ بیم بے نیاز است
 دل از کسوزِ در و دم در گداز است
 من و ایں عصر بے اخلاص بے سوز
 بگو یا من کہ آخر ایں چہ راز است

مرادرِ عصرِ یسوی سوزِ آفتابِ دیدند
 بنجا کم جان پر شورے دمیدند
 چو رخ در گردنِ من زبَن گمانی
 تو کوئی پر سرِ دارم کشیدند

نگیرد لاله و گل رنگ و بویم
 درونِ سینہ ام مُرد آرزویم
 عنیم پنهانِ بحر اندرِ گنجبد
 اگر گنجبد چه گویم با کہ گویم!

من اندر مشرق و مغرب غریبم
 کہ از یاران محرم بے نصیبم
 غم خود را بگویم بادل خویش
 چہ معصومانہ غربت را فریبم

طالع علم حاضر را شکستم
 رہو دم و اندہ و دامن شکستم
 خدا دانند کہ مانند برائیم
 بہ تار او چہ بے پروا نشستم

بچشم من نگہ آورده تست
 فروغ لا اله آورده تست
 دو چارم کن به صبح من رانی
 شبنم ز آتاپ مه آورده تست

چو خود را در کنار خود کشیدم
 به نور تو مقام خویش دیدم
 دریں دیر از نوائے صبحگاہی
 جهان عشق دستی آفریدم

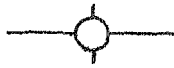
اشارات :- من رانی، تکلم ہے۔ حدیث مشہور
 من رانی فقد را الله فی طون یعنی جس نے
 مجھے دیکھا خدا کو دیکھا

 وریں عالم بہشتِ خرمِ بہشت
 بشاخِ اوزا شک من نمی بہشت
 نصیبِ او ہنوز آں ہاویہ نیست
 کہ او را منتظر آوے بہشت

 یدہ اور ارجوان پاکبازے
 سرور شس از شراب خانہ سائے
 قوی بازوئے او مانندِ حیدر
 دلِ او از دو گیتی بے نیازے

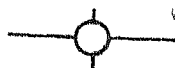
بیا ساقی بگر داں جامِ مے را
 ز مے سوزِ ندہ تو کن سوزِ نئے را
 و گراں دل بنہ در سینه من
 کہ چھیم پتجہ کاؤس و تگے را

جہاں از عشق و عشق از سینه تست
 سرورش از مے ویر سینه تست
 جز ایں چیزے نمیدانم ز جبریل
 کہ او یک جوہر از اینہ تست

مرا ایں سوز از فیضِ دمِ لست
 بتاکم موجِ مے از زمرِ لست
 خجل ملکِ جم از درویشیِ من
 کہ دل در سینہ من محرمِ لست

دریں بختانہ دل با کس نہ بستم
 ولیکن از مقامِ خود گسستم
 ز من امروز می خواهد سجودے
 خداوندے کہ دی اورا شکستم

د مید آں لاله از مشیت غبارم
 که خوش می تراود از کنارم
 قبولش کن ز راه دل نوازی
 که من غیر از دله چیزے ندارم

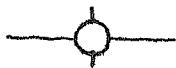
حضور ملت بعینا تسیدم
 نوائے دگدازے آفریدم
 ادب گوید سخن را محقر گوے
 تسیدم آفریدم آریبدم

یصدق فطرت رندانہ من
بسوز آہ بیتابانہ من
بدہ آل خاک را ابر بہائے
کہ در آغوش گیرودانہ من

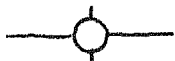
دلے برکت نہادم دلبرے نیست
متاعے و اشم غارت گریے نیست
درون سینہ من منز لے گیر
مسلمانے ز من تنہا ترے نیست

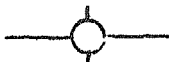
چور و جی در حرم دادم اذان من
از و آموختم اسرار جاں من
به دورِ فتنه عصر کهن او
به دورِ فتنه عصر دال من

گلستانِ ز خاک من بگریزند
نیم چشم بخون لاله امیزند
اگرشایان نیم تیغ علی ظرا
نکابِ ده چو شمشیر علی آتیز!

مسلمان تا بسا حل آرمیدست
 خجل از بحر و از خود نا امید است
 جز ایں مرد فقیرے در دست
 جرات ہائے پنهانکش کہ دیدہ است

کہ گفت اور کہ آید یوے یارے؟
 کہ داد اور امید تو بہارے؟
 چو آل سوز کہن رفت از دم او
 کہ ز دیر نیستان او شرارے؟

زبحر خود بگوئے من اگر کس در
 متلع من بگوہ و دشت و دریا
 دلم نکشود ازاں طوفاں کہ داری
 مرا شور سے ز طوفاں نے دگر وہ !

بہ جلوت نے نوازی ہائے من میں
 پہ خلوت خود گدازی ہائے من میں
 گر فتنہ بکشتہ فتنہ از سیاہاں
 ز سلطاناں بے نیازی ہائے من میں

بهر حالے که بودم خوش سر و دم
 نقاب از روی معنی کشویم
 میسر از اضطراب من که با دو
 دمی بودم دمی دیگر نبودم

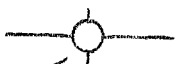
شریک در دوسوز لاله بودم
 ضمیر زندگی را با خودم
 ندانم یا که گفتم بکس شوق
 که تنها بودم و تنها سر و دم

بنورِ تو برافروزم نگه را
 که بستم اندرونِ مهر و مه را
 چو می گویم میمانم، به لیرم
 که دامنِ مشکلاتِ لاله را

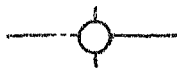
بگوئے تو گداز یک نوا بس
 مرا این ابتدا این انتها بس
 خراب بر آستانِ رند یاکم
 خدا را که تبارا مصطفیٰ آف بس

ز شوق آموختہ آں ہاؤ ہوئے
 کہ از سنے کشتاید ناہ جوئے
 ہمیں یک آرزو دارم کہ جاوید
 ز عشق تو بگیس درنگ و بوائے

مے سنگر فرنگی کج کلا ہاں
 تو گوئی آفتاب اند و ما ہاں
 جو ان سادہ من گرم خون است
 نگہد ارش ازین کا فرنگا ہاں

بدہ دستے زیبا فسادگاں را
 بہ غنیر اللہ دل ناوا دگاں را
 از آتش کہ جان من برافروخت
 نصیب دہ مسلمان زادگاں را

—(۱۳)—

تو ہم آں حے بگیر از ساغر دوستی
 کہ با شتی تا ابد اندر سر دوستی
 بجوئے نیست ای نیکو المعربیا
 برو ہم از قرہ خاک دید و دوستی

تو سلطان حجازی من فقیرم
 ولے در کشور معنی امیرم
 چمانے کو زخم لا الہا رست
 بنیا بنگر باغوش ضمیمہ

سراپا درد در ماں نا پذیرم
 نہ پنداری ز بول و زار و پیرم
 ز شرم در کھانے عیو الہا راند
 ز کیش لے افتادہ تیرم

بیا با ہم در آویزیم و قصیم
 ز گیتی دل برانگیریم و قصیم
 بیک اندر حسرتیم کو چه دوست
 ز چشمش اشکِ خول ریزیم و قصیم

ترا اندر بیا بانه مقام است
 که شامش چوں سحر آئینه فام است
 بهر جای که خود اهی نشو سحر
 طایب از دیگران نیستن مرام است

مسلمانیم و آزاد از مکاتیم
 بروں از حلقه نه آسمانیم
 بما اموختند آل سجده کرنے
 بہائے ہر خداوندے بداییم

زافرنجی صتم بیکانہ ترشو
 کہ پمانش تمی ارزو بیتک جو
 نگاہے وام کن از چشم فاروق
 و تدم بیباک نہ در عالم نوا

حُضُورِ مِلّت

چو از من کلام عارفانه
 که من دارم سرشت عاشقانه
 سرشک لاله گوی را اندرین باغ
 بیفشانم چو شبنم دانه دانه

حُضُورِ مِلّت

۱

بختِ دل بندِ راهِ مصطفیٰ رو
 بمنزلِ کوشش مانندِ میه نو
 درین نیلای فضا هر دم فنز و شو
 مقامِ خویش اگر خواهی درین پیر
 بختِ دل بندِ راهِ مصطفیٰ رو

چو موج از بحر خود بالیده ام من
 بنخود مثل کمر پیچیده ام من
 از آن غرود با من سرگردان است
 به تعمیر حرم کوشیده ام من

بیاساتی بگردان ساکنین را
 بیفشال یزد و یقی آستین را
 حقیقت را به رندے فاش کرد
 که ملاکم شناسد در مژدین را

بیاساقی نقاب از رخ بر فگن
 چکیده از چشم من خون دل من
 بہ آں لحنے کہ نے شرقی نہ غربی است
 نوائے از مقام لا تخف زن

بروں از سینه کش تبکیر خود را
 بنجاک خویش زن اکسیر خود را
 خودی را گیر و محکم گیر و خوش نوی
 مدہ در دست کس تقدیر خود را

۵ اشارت: لا تخف، تلمیذ بہ آیہ قرآنی لا تخف
 انک انت الاعلیٰ

مسلمانان از خودی مرد متام است
 بجا کش تا خودی میر و غلام است
 اگر خود را مستلع خویش دانی
 نگه را جز بخود بستن حرام است

مسلمانان که خود را فاش دیدند
 پیر دریا چو گوهر آرمیدند
 اگر از خود فرسیدند اندرین دیر
 بجان تو که مرگ خود حشر دیدند

کشتودم پردہ را از روئے تقدیر
 مشو تو مید و راه مصطفیٰ گیر
 اگر یاورینہ داری آنحبه گفتم
 زدیں بگریز و مرگ کافرے میرا

بہ ترکان بستہ دربار اکشاند
 بنائے مضریاں محکم نہادند
 تو ہم دستے بد امان خودی زن
 کہ بے اولک و دین کس را ندانند

ہر آن قومے کہ می ریزد بہارش
 نسا زد جز بہ بوی ہائے زمیہ
 ز خاکش لاله می روید و لیکن
 قبا ئے وارد از رنگ پریدہ

خدا آں - بتے را سروری داد
 کہ تقدیرش بدست خویش بنوشت
 بہ آں بخت سرو کارے ندارد
 کہ وہ قانش برائے دیگران کشت

زرازی حکمت و سراسر آں بیاموز
 چراغی از چیراغ او برافروز
 ولے این نکته را از من منرا گیر
 کہ نتوان زیستن بے مستی و سوز

— (۲) —

خودی

کہے کو بر خودی زد لالہ را
 ز خاکِ مردہ رویا ندنگہ را
 مدہ از دست دامنِ چنیں مرد
 کہ دیدیم در کندش ہر و مہ را

تو لے ناواں دل آگاہ دریاب
 بخود مثل نیاگاں راہ دریاب
 چساں مومن کند پوشیدہ رافاش
 ز لَامَوْجُودَ إِلَّا اللَّهُ دریاب

دل تو داغ پنهانے ندارد
 تب و تاب سکمانے ندارد
 خیابانِ خودی را داده آب
 ازاں دریا کہ طوفانے ندارد

(۳)

انا الحق

انا الحق جز مقام کبریا نیست
 سزائے او چلیا بہست یا نیست
 اگر فردے بگوید سزائش بہ
 اگر قوے بگوید ناروا نیست

بہ آں ملت انا الحق سازگار است
 کہ از خوش نم بہر شاخسار است
 نہاں اندر جلال او جالے
 کہ اورا نہ سپہر آئینہ دار است

۱۰۰
 میان اُمّتات و الامّقام است
 کہ آل اُمّت دو گیتی را امام است
 نیاساید ز کار آفرینش
 کہ خواب و بختی بر و حرام است

وجودش شعله از سوز درون است
 چو خض او را جهان چند و چون است
 کند شرح انا الحقّ همت او
 پئے ہر کن کہ می گوید کیوں است

۱۰ اشعار خواب: تلخ آہ قرآنی۔ لَا تَأْخُذْ
 سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ۔ اَنْتَ عَلٰی كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
 من لغوی ط

پر دور و سعت گردوں لگانہ
 نگاہ او بہ شاخ آشیانہ
 مہ و انجسم گرفتار کندش
 بدست اوست تقدیر زمانہ

بہاغاں عذریہ خوش صغیرے
 بہاغاں جترہ یازے زود گیرے
 امیر او سلطان فقیہے
 فقیر او بہ درویشی امیرے

بجام نوکهن مے از سبوریز
 فروغ خویش را بر کاخ و کویریز
 اگر خواهی مرا از شاح منصوب
 به دل لاغالب الا الله فرویز

— (۴) —

صوفی و ملا

گر فتم حضرت ملا ترش پوست
 نگاهش مفران شاد از پوست
 اگر با این مسلمانی که دارم
 مرا از کعبه می راند حق است

فرنگی صید بست از کعبه و دیر
صد از خانقاهاں رفت لا غیر
حکایت پیش ملا بازر گفتم
دعا فرمود یارب عاقبت خیرا

بہ سند صوفی و ملا اسیری
حیات از حکمت قرآن نگیری
بہ آیاتش ترا کار سے جز این نیست
کہ از بسین او اسال ہمیری

ز قرآن پیش خود آئینہ آویز
 و گر گوی گشته با از خویش بگریز
 ترازوئے پند کرد اید خود را
 قیامت ہائے پشین را بر انگیز

ز من بر صوفی و بلا سلا مے
 کہ پیغام خدا گفتند ما را
 وئے تاویل نشان رحمت اندا
 خدا و جبرئیل و مصطفیٰ را

ز دوزخ واعطی کافر گرے گفت
حدیثے خوشتر ازے کافرے گفت
نڈاند آل عتلام احوال خود را
کہ دوزخ را مقام دیگرے گفت!

مریدے خود شناسے بختے کارے
یہ پیرے گفت حرفِ نیش دے
مُرگِ ناتما سے جاں سپردند
گر فتنِ روزی از خاک فزائے

پسر آگفت پیرے خرقہ بازے
 ترا این نکته باید حرز جاں کرد
 به نمرود این دور آشناباش
 ز فیض شاں بر آہمی تو اں کروا

—(۵)—

رومی

بکام خود دگر آں کہنہ سے ریز
 کہ با جاشش نیز زو ملک پر ویز
 ز اشعار جلال الدین لومی
 بہ دیوار حسیم دل بیا ویز

بگمروز سافرش آں لاله رنج
 کہ تاثیرش دہد لعل بہ سنگ
 غزالے راول شیرے بہ خند
 بشوید داغ از پشت پلنگ

نصیبے بروم از تاب و تاب او
 شبنم مانند روز از کوکب او
 غزالے در بیابان جسم ہیں
 کہ ریزد خند شیر از لب او

سرایا درد و سوز آشنائی
وصالِ اوزِ باں دینِ جدائی
جمالِ عشقِ گیسو از نئے او
نصیب از جلالِ کبریائی

گرہ از کار این ناکارہ واکرد
غبارِ رگِ گذر را کیمیا کرد
نئے آں نے نوائے پاکبانے
مرا یا عشقِ مستی آشنا کرد

بروئے من درِ دل باز کردند
 ز خاک من جانے ساز کردند
 ز فیض او گرفتہ اعتبارے
 کہ با من ماہ و انجسم ساز کردند

خیالش بامہ و انجسم نشیند
 بنگاہش آں سوئے پروں بہ بیند
 دل بتیاب خود را پیش او نہ
 دم اور عیشہ از سیما چنید

زر و می گیر اسرار فقیری
 که آل فقر است محمود امیری
 حذر زان فقر و درویشی که از فتنه
 رسیدی بر مقام سرزیری

خودی تا گشت بهر چندان
 به فقر آموخت آداب گدائی
 ز چشم مست رومی و ام کردم
 سرور و از مقام کبریائی

۰
 تے روشن ز تاکِ من فرور بخت
 خوشامردے کہ درد امانم آو بخت
 نصیب از آتشے دارم کہ اول
 ستائی از دلِ رومی بر آ بخت

—(۶)—

پیام فاروقؓ

تو اے بادِ بیا باں از عرب خیز
 ز نیلِ مصریاں موجے بر انگیز
 بگو فاروق را پیغامِ فاروقؓ
 کہ خود در فقر و سلطانی بیامیز!

—○—
 خلافت، فقر یا تلخ و سرر است
 زہے دولت کہ پایاں پذیر است
 جواں بختا آمدہ از دست این فقر
 کہ بے او پادشاہی زوومیر است

—○—
 جواں مرثیے کہ خورافاش بیند
 جہان کہنہ را باز آفسریند
 ہزاراں انجمن اندر طوافش
 کہ او یا خویشن خلوت گزیند

بہ روئے عقل و دل بکشاے ہر
 بگیرا ز پیر ہر میخانہ ساغر
 دُراں کوش از نیاز سینہ پُر
 کہ دامن پاک داری آستین تَر

خنک آں ملتے بر خود رسیدہ
 ز درد جستجو نا آرمیدہ
 درخش او تہ این نیلگوں چرخ
 جوتیے از میال بیرون کشیدہ
 ہ اشارات ۱۔ دراں کوش الخ حضرت امیر خسرو
 کا شعر ہے

چه خوش زد ترک ملاحه سرود
 میخ او احمرے چشمش کیودے
 بدریا گر گره افتد به کارم
 بجز طوفاں نمی خواهم کثودے

جہانگیری بن خاک ماسرشتند
 امامت در جبین یا نوشتند
 دیرون خویش بنک آن جہاں را
 کہ تخمش در دل قاروق کشتند

کسے کو داند اسرارِ یقین را
 یکے ہیں مکنہ چشمِ دوہیں را
 بیا میزند چوں نورد و وقتِ بدیل
 میندیش افتراقِ ملکِ دین را

مسلمانے کہ خود را امتحاں کرد
 غبارِ راہِ خود را آسماں کرد
 شرارِ شوق اگر داری نگہدار
 کہ باو سے آفتابی میتواں کرد

شعرائے عرب

بگو از من نواخوان عرب را
 بهائے کم ہنسادم لعل لب را
 از آن نور سے کہ از قرآن گرفتہ
 سحر کردم صد و سی سالہ شب را

بچاہنسا آفسریدم ہائے وہورا
 کفہ خاک کے شروم کاخ و کورا
 شود و نہیے حر لہنسا بحسب پر شور
 را استوپیے کہ دادم ابجورا

تو ہم بگتہ ار آں صورت نکاری
 مجو غیر از ضمیر خویش یاری
 بیسایغ با بر آوردی پروبال
 مسلمان را بدہ سوئے کرداری

پنجاک ماڈے درول غمے ہست
 ہنوز ایں کہنہ شاخے رائے ہست
 بہ افسون ہنراں چشمہ بختاے
 درول ہر مسلمان ز فرمے ہست

—○—
 مسلمان بندہ مولا صفات است
 دل او سرے از سرار ذات است
 جمالش جبر پہ نور حق نہ بینی
 کہ اصلش در ضمیر کائنات است

—○—
 بدہ با خاک او آں سوز و تابی
 کہ زاید از شب او افتابی
 نو آں زن کہ از فیض تو اورا
 دگر بخشند ذوق انقلابی

—○—
 مُسْلِمًا فِي عَنِمْ دَلٍ دَرِ خَرِيدِن
 چوسپاڻ از تَبَّ ياراں پَتِيدِن
 خُصُونِ بَلَّتِ از خُودِ دُرِ گَزِ شَتِن
 دُگَرِ بَانِگِ اَنَا اِلْمَلَّتْ كَشِيدِن

—○—
 کسے کو فاش دِیدِ اسرارِ جاں را
 نہ بیند جز بِحِشْمِ خودِ جہاں را
 نواے آفرینِ درِ سینہٗ خویش
 بہارے بیتواں کردنِ خزاں را

نگہدار آں چہ در آب و گل تست
 سرور و سوز و مستی حاصل تست
 ہستی دیدیم سیوئے ایں آں را
 حئے باقی یہ مینائے دل تست

شبِ ایں کوہ و دشتِ سینہ تاپے
 نہ در فے مرغ کے نے موجِ آبے
 نگردد روشن از قندیلِ رہبایاں
 تو میدانی کہ باید آفتابِ

نکو میخوای خطیسیا دے خود را
 بدست آورگ فروائے خود را
 چو من پادریسیا بان حرم نہ
 کہ بینی اندرو پہنائے خود را

— (۸) —

اے فرزند صحر
 سحر گاہاں کہ روشن شد درود شست
 صدا زو مرغی از شاخ نیخلی
 فرو بل خیمہ اے فرزند صحر
 کہ نتوان زلیست بے ذوق ریلے

عرب را بحق دلیل کار و اں کرد
 که او با فتنه خود را امتحان کرد
 اگر فقر بختی دستاں غنور است
 جهانے راتہ و بالا تو اں کرد

دراں شب با غروش صبح فردا
 کہ روشن از تجلی ہائے سینا
 تن و جاں محکم از بادِ درویش
 طلوع امتاں از کوہ و صحرا

(۹)

توجہ دانی کہ دریں گرو سوار یا
 دگر آئین تسلیم و رضا گیر
 طریق صدق و اخلاص و فاکیر
 مگو شجرم چنیل است چنیل نیست
 جنوں زریر کے از من سر را گیر

چمن ہا ز اں جنوں ویرا نہ گرد
 کہ از ہنگامہ با بیگانہ گرد
 از اں ہوئے کہ افکندم دریں ہر
 جنوں ماند و لے و سر زانہ گرد

نخستین لاله صبح ہمارم
 پیالے سوزم ازواجے کہ دارم
 بجشتم کہ میں تہہ سائیم را
 کہ من صد کارواں گل در تنام

پریشاںم چو گردِ رہ گزارے
 کہ پردوشس ہوا گیر و قرارے
 خوشا بختے و خرم روزگارے
 کہ بیروں آید از من شہسوارے

خوش آن قوم پریشاں و نگارے
 کہ ز اید از ضمیرش بختہ کارے
 بنویش سرے از اسرار خبیث است
 ز ہر کردے برو ناید سوارے

یہ بحر خولش چوں موجے پتیدم
 پتیدم تا بطونانے رسیدم
 دگر رنجے از میں خوشتر ندیدم
 بخوان تویش ز حق و پریش کشیدم

نگاہش پُر کند خالی سیوہا
 دو اندختے تناک آرزوہا
 ز طوفانے کہ بخشد رائگہائی
 حریف بحر گردو آبجوہا

چو برگسرد ز مام کارواں را
 و ہد ذوق تجلی ہر نہاں را
 کند افلاکیاں را آئیناں فاش
 تہ پامی کشد نہ آسماں را

مبارکباد کن آل پاک جاں را
 کہ زاید آل امیر کارواں را
 ز آغوش چنیں فرخنده مادر
 خجالت می دهم حور جنان را

دل اندر سینہ گوید دلبرے ہست
 متاعے آفریں فار تنگرے ہست
 بگو شمع آنداز گردوں دم مرگ
 شکوفہ چوں فروزیز دلبرے ہست

۵ اشارات : شکوفہ چوں الخ
 یہ مصرع غالباً لطف اللہ آذر کا ہے۔

(۱۰)

خلافت و ملوکیت

عرب خود را به نور مصطفی است
چراغ مرده مشرق برافروخت
ولیکن آل خلافت راه گم کرد
که اول مومنان اشاهی آموخت

خلافت بر مقام ناگواری است
حرام است آنچه بر پادشاهی است
ملوکیت همه بکر است و نیزنگ
خلافت حفظ ناموس الهی است

در افتد با ملوکیت کلمه
 فقیرے بے کلا ہے بے کلمے
 کہے باشد کہ بازی ہائے تقدیر
 بگیرد کارِ صرصر از نیچے

ہنوز اندر جہاں آدم غلام است
 نظامش خام و کارش ناتمام است
 غلام فقیر آل گیتی پناہم
 کہ در دیشش ملوکیت حرام است

محبت از نگاهش باید آراست
سلوکش عشق و مستی را عیار است
مقامش عبده آمد و تسکین
جهان شوق را پروردگار است

(۱۱)

ترک عثمانی

به ملک خویش عثمانی امیر است
دلش آگاه و چشم او بصیر است
نه پنداری که رست از بند افروغ
هنوز اندر طلسم او اسیر است

خنک مرواں کہ سحر او شکستند
 بہ پیمانِ فتنگی دل نہ بستند
 مشو نو نمید و یا خود آشناباش
 کہ مرواں بیش ازیں بودند و بستند

بہ ترکاں آرزوئے تازہ داوند
 بنائے کارِ شاں دیگر نہ سازند
 ولیکن کو مسلمانے کہ بلند
 نقاب از روئے تقدیرے کشاوند

—(۱۲)—

دختران ملت

بہل اے دخترک این دلبری ہا
 مسلمان را نہ ز سیدہ کا فری ہا
 منہ دل بر حمال غارہ پرورد
 بیاموز از نگہ غارتگری ہا

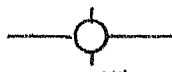
ننگاہ تست شمشیر خدا داد
 بر خمش جان مارا حق بآ داد
 دل کامل عیار آں پاک چاں یرد
 کہ تیغ خویش را آب از حیا داد

ضمیرِ عصر حاضر بے نقاب است
 کشادش در نمود رنگ آب است
 جهان بینی ز نور حق بیاموز
 کہ او با صد تجلی در حجاب است

جہاں را محکم کی از اجہات است
 نہادشاں امین ممکنات است
 اگر این نکتہ را قوسے نداند
 نظامِ کار و بارش بے ثبات است

مراد ادا میں خرد پرور جنہوں نے
 نگاہِ مادرِ پاک اندرونی
 ز مکتبِ چشمِ دلِ نتواں گرفتار
 کہ مکتبِ نیستِ جز سحر و فتنوںے

خنک آں ملتے کنزِ وارِ دہش
 قیامتِ ہابہ بیند کائناتش
 چہ پیش آید چہ پیش افتاد اور
 توں دید از چہین اُتھاتش

اگر بندے زور و یشے پذیر ی
 ہزار امت بمیرد تو نہ میری
 بتو لے باش و پنہاں شو از بن عصر
 کہ در آغوش شبیرے بگیری

ز شام مایروں اور سحر را
 یہ ستر آں باز خواں اہل نظر را
 تو صدائی کہ سوز قرأت تو
 دگرگوں کرو تقدیر عمر را

۱۰ اشارات: حضرت عمرؓ کے اسلام لانے کے
 واقعہ کی طرف اشارہ ہے۔

(۱۳)

عصا صر

بیهیض است این که دین فریادی است
 هزاران بنده در آزادی است
 ز روئے آدمیت رنگ و تخم برد
 غلط نقشه که از بهزادی است

نگاهش نقش بند کافری ها
 کمال صنعت او آذری ها
 حذر از حلقه یازار گانش
 قمار است این همه سوداگری ها!

جوانان را بد آموز است این عصر
 شب بیدار روز است این عصر
 بدامانش مثال شعله پیچیم
 که بے نور است بے نور است این عصر

مسلمان قفر و سلطانی بهم کرد
 ضمیرش باقی و فانی بهم کرد
 ولیکن الاماں از عصر حاضر
 که سلطانی به سلطانی بهم کرد

چه گویم قص تو چو هست و نیست
 خشیش است این نشاط اندرون نیست
 به تقلید و سرنگی یا بے کوبی
 به رگهای تو آن طغیان خون نیست

— (۱۴) —

برهمین

در صدف تنه را برخود کشادی
 دو گامه رفتی و از یافثادی
 برهمین از بتها طاق خود آراستی
 تو قرآن را سر طاقه نهادی

برهمن را نگویم هیچ کاره
 کند سنگ گراں را پاره پاره
 نیاید چیزی زور دست و بازو
 خدائے را تراشیدن زخاره!

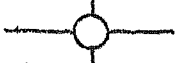
نگه دارد برهمن کار خود را
 نمی گوید به کس اسرار خود را
 برهمن گوید که از تسبیح بگذر
 بدوش خود بر دژ نثار خود را!

بر همین گفت بر خیز از در غیر
 ز یاران وطن ناید به جز خیر
 بیک مسجد و ملا می نه گنجد
 ز افسون بتال گنجد بیک دیر

— (۱۵) —

تقاسم

تب و تاب که باشد چا و دانه
 سمند زندگی را تا زیانه
 به فرزندان بیاموز ای تب و تاب
 کتاب و مکتب افسون و فسانه

 ز علم چارہ سائے بے گدازے
 بسے خوشتر بنگاہ پاک بازے
 بخو ترا از بنگاہ پاک بازے
 دلے از ہر دو عالم بے نیازے

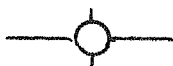

 یہ آں مومن خدا کار سے ندارد
 کہ در تن جان بیدار سے ندارد
 از اں از مکتب یاراں گریزم
 جو آنے خود نیکم آر سے ندارد

زمین گیر ایں کہ مردے کو ریشمے
 زمینائے غلط بنے نکو تر
 زمین گیر ایں کہ نادانے نکو کیش
 ز دانشمندے دیئے نکو تر

ازاں فکیر فلک پیما چہ حاصل
 کہ گردِ ثنابت و ستارہ گرد
 مثالِ پارہ ابرے کہ از باد
 پہ پہنائے فضا آوارہ گرد

ادب پیرایہ ناداں و دانا ست
خوش آں کو از ادب خجی در بیار است
ندارم آن مسلمان زاده را دوست
کہ در دانش فرود و در ادب کاا

ترا نو میدی از طفلان و انیسیت
چہ پروا اگر دماغ شاں سانیست
بگوئے شیخ مکتب کہ بدانی
کہ دل در سینه شاں نیست یا نیست

به پوز خویش دین و دانش آموز
 که تا بد چو لاله و انجم بگینش
 بدست او اگر دادی پسر را
 یدِ بیضا است اندر آستینش

نوا از سینه مرغِ چمن برود
 ز خونِ لاله آلِ سوزِ کهن برود
 باین مکتب باین دانش چنانی
 که تال در کف نداد و جاں ز تن برود

خدا یا وقتِ آں درویش خوش باد
 کہ دلہا از دوش چوں غنچہ بکشد
 یہ طفلِ مکتب ما اس دعا گفت
 پیئے نانے پہ بند کس میفتاد!

کسمے کو لا الہ را در گرہ بست
 ز بندِ مکتب و ملا پروں جست
 بالِ دین و بہ آں دانش پر داز
 کہ از ماحی پر چشم و دل دست

چومی بینی کہ رہزن کارواں کشت
 چہ پُرسی کاروانے را چساں کشت
 میانش ایمن ازاں علمے کہ خوانی
 کہ ازے روح قوسے میواں کشت

جوانے خوش گلے رنگین کلا ہے
 نگاہ او چو شیراں بے پنا ہے
 یہ مکتب علم یشتی را بیا موخت
 بيسر نایزش بر گ گیا ہے !

شتر را بچہ او گفت در دشت
نمی بینم خدائے چار سو را
پدر گفت ای پسرخون پا بہ لغز
شتر ہم خویش را بند ہم اورا

تلاش رزق (۱۶)

پریدن از سر یا مے بیامے
نہ بخشہ جبرہ بازاں را مقامے
ز تخمیرے کہ جز مشقت مے نیست
ہماں بہتر کہ میری در گنا مے

۵ اشارات : شتر را بچہ او گفت در دشت
طرف الجمل لا یعرف الحق الا عند الزکفی یعنی
اونٹ خدا کو نہیں پہچانتا جب تک کہ اس کا پاؤں پھیلے
۵ گنا مے

نگر خود را بچشم محسوسه مانه
نگاره ماست مارا تا زیانه
تلاش رزق ازاں داوند مارا
که باشد پیر کشودن را بهرسانه

—(۱۶)—

هنگام بچه خویش
هنگام بچه خود را چیه خوش گفت
به دین ماحسرام آمد کرانه
به موج آویز از ساحل به پیر هیز
همه دریاست مارا آشیانه

تو در دریائے او در برتست
 به طوقاں در فآدن چو برتست
 چو یک دم از تلاطم با بیا سوز
 ہمیں دریائے تو غارتگر لتست!

— (۱۸) —

خاتمہ

نہ از ساقی نہ از پیما نہ گفتم
 حدیث عشق بیاسکا نہ گفتم
 شنیدم آنچه از پاکان اُمت
 تر ابا شوخی زندانہ گفتم

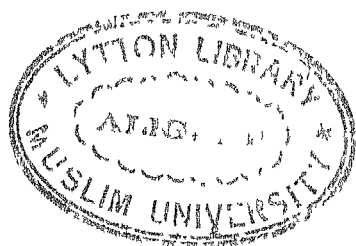
بخود باز آو و امان و لے گیر
 درون سینہ خود منزلے گیر
 بدہ ایں کشت را خونائے خولش
 فشا ندم دانہ من تو حاصلے گیر!

حرم جز قبلہ قلب و نظر نیست
 طواف او طواف بام و در نیست
 میان ما و بیت اللہ فر نیست
 کہ جبریل ایں را ہم خیر نیست!

حُضُورِ عَالَمِ انْسانِ

آدمیت احترام آدمی
باخیرشوازمقام آدمی

جاویدنامه

حُضُورِ عَالِمِ انسانی

تمہید

—(۱)—

بیاساتی بسیار آں کہنہ سے را
 جوان فرو دین کن پیر دے را
 نوائے دہ کہ از فیض دم خویش
 چو مشعل بر فروزم چوب نے را

یکے از حجرہ خلوت یروں آئے
 بیا و صبح گاہی سینہ بکشاے
 خروشِ اس مقامِ رنگ و بورا
 بقدرِ تے نالہ مرغے بیفزائے

— (۲) —

زمانہ فتنہ پا آورد و بگذشت
 خصال را در بغل پرورد بگذشت
 دود بعد از آچکنیزی او
 چو گور تیرہ بختاں کرد و بگذشت

بُسا کس اندہ فردا کشیدند
 کہ دی مردند و فردا را ندیدند
 خنک مرداں کہ در دامنِ امرو
 ہزاراں تازہ تر ہنگامہ چیدند

چو بلبلِ ناکہ زار سے نداری
 کہ در تن جانِ بیدار سے نداری
 دریں گلشنِ گلچینیِ حلالِ است
 تو ترخمے از سرِ خار سے نداری

۱۰ اشارت ۲۔ اندہ، محقق ہے اندوہ کا
 بسا کس... الخ، یہ شعرا میر خسرو کا ہے۔

بیار خوش بچیدن بیاموز
 بناخن سینه کاویدن بیاموز
 اگر خواهی حذارا فاشش بینی
 خودی را فاشش تر دیدن بیاموز

گله از سختی ایام بگذار
 که سختی ناکشیده گرم عیار است
 نمی دانی که آب جوش را
 اگر بر سنگ غلطد خوشگوار است

 کبوتر بچه خود را چه خوش گفت
 که نتوان ز لیست باخوئے حریری
 اگر یاهو زنی از مستی شوق
 کله را از سرش این بگیری

 فآدی از مقام کبریا
 حضور دوانها و آل جبرائی
 تو شایستی و لیکن خویش را
 نگیری تا به دایم خود نیایی!

خوشا روزے کہ خود را باز گیری
 ہمیں فقر است کو بخشدا میری
 حیات جاوداں اندر یقین است
 رہ تھیں وطن گسری، بمیری

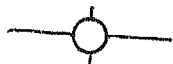
تو ہم مثل من از خود در حجابی
 خنک روزے کہ خود را با زیبائی
 مرا کا فر کند اندیشہ رزق
 ترا کا فر کند علم کتابی

چہ خوش گفت اشتے باکرہ خوش
 خنک آں کس کہ داند کار خود را
 بگمرازا ما کہن صحرا نور داں
 بہ تپشتِ خویش بردن بار خود را

— (۴) —

مرا یاد است از داناے افرنگ
 بسا رازے کہ از بود و عدم گفت
 ولیکن یا تو گویم ایں دو حرفے
 کہ با من پیر مردے از عجم گفت

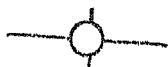
۱
الاے کشتہ نما حرمے چند
خریدی از پئے یک دل غمے چند
ز تا ویلاست ملایاں نکوتر
نشستن یا خود آگاہے دے چند

—(۵)—

وجود است این کہ مبنی یا نمود است
حکیم با چہ مشکلم کشود است
کتاہے برفن غواص نبوشت
ولیکن و ردل دریا نبود است

به ضرب تیشه بشکن پیستون را
 که فرصت اندک نگردد و دوزخ است
 حکیمان را دریں اندیشه بگذار
 شر را از تیشه خیزد یا ز سنگ است

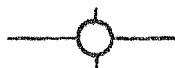
منہ از کف چہ آغ از زور
 بدست آور مقام با و ہو
 مشغول در چار سوئے این جہاں
 بخود باز آ و بشکن چار سورا

دل دریا سکوں بیگانه از لست
 یہ جمیش گویہ یک دانہ از لست
 توائے موج اضطراب خود نگہدار
 کہ دریا را مستلح خانه از لست

دو گیتی را بہ خود باید کشیدن
 نباید از منہ نور خود رسیدن
 بہ نور دوش ہیں امروز خود را
 زدوش امروز را نوالا بودن

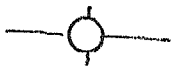
بما اے لاله خود را و انمودی
نقاب از چهره زیبا کشودی
ترا چوں پرد میدی لاله گفتند
بشاخ اندر چیاں بودی؟ چه بودی؟

— (۶) —

نگرید مرد از رنج و غم و درد
زد و ران کم نشند بر دلش گرد
قیاس او را مکن از گریه خویش
که هست از سوز و مستی گریه مرد

نہ بنداری کہ مرد امتحان مُرد
نہ دگر چه زیر آسماں مُرد
نہ اشایاں چنین مرگ است ورنہ
زیر مرگے کہ خواہی می تو اوں مُردا

اگر خاک تو از جاں محرم نیست
پیشانی تو ہم از نسیاں نمے نیست
ز غم آزاد شو آدم را بنگہ دار
کہ اندر آیینہ پر دم نمے نیست

پریشاں ہر دم ما از غمے چند
 شریک ہر غمے نامحرے چند
 ولیکن طبع فردائے توں بخت
 اگر دانی بہائے ایں دے چند

جو امر دے کہ دل با خویشین است
 رود در بحر و دریا امین از دست
 نگہ را جلوہ مستی حاصل است
 و لے باید نگہ داری دل و دست

ازاں غم ہا دلِ مادر و منداست
 کہ اصلِ او ازیں خاکِ نثرِ منداست
 من و تو ز اں غم شیریں ندانیم
 کہ اصلِ او ز افکارِ بلند است

گو یا منِ خدائے ما چشیں کرد
 کہ شستنِ میتواں از دامنش کرد
 تہ و یا لاکنِ این عالم کہ در شے
 قمار سے جی برد نامرد از مرد!

بروں کن کینہ را از سینہ خویش
 کہ دو د خانہ از روزن بروں بہ
 ز کشتِ دلِ مدہ کس را خراجے
 مشوای وہ خدا غارت کردہ

سحر را در گریبان شبِ اوست
 دو گیتی را فروغ از کوکبِ اوست
 نشانِ مرد حق دیگر چہ گویم
 چو مرگ آید بستم بر لبِ اوست

— (۷) —

بیا و صبح دم شبنم بتالید
 که داریم از تو امید بنگارے
 و لم افسرده شد از صحبت گل
 چنان بگذر که ریزم بر گیاهے

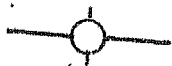
— (۸) —

دل

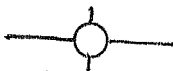
دل آں بحر است کو ساحل نوزد
 زنگ از هیبت موجش بہ لرزد
 از اں سیلے کہ صد ہاموں بگیرد
 فلک بایک حباب او نیزد

دل ما آتشِ تن موجِ دودش
 بتیید دمبدم ساز و جودش
 بند کر نیم شب جمعیت او
 چو سیاه بے که بند و چوبِ جودش

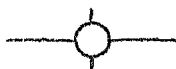
زمانه کار او را می برد پیش
 که مرد خود نگهدار است درویش
 بهمیں فقر است و سلطانی که دل را
 نگه داری چو دریا گوهر خویش

نہ نیروئے خودی را آزمودے
 نہ بند از دست و پایے خود کشودے
 خرد زنجیر بودے آدمی را
 اگر در سینہ او دل نبودے

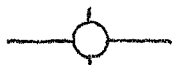
تو می گویی که دل از خاک و خون است
 گر فدا رطاسم کاف و نون است
 دل ما گر چه اندر سینہ ما است
 ولیکن از جہان ما بیرون است

جهان ہر سر و مہ ز تباری اوست
کشادہ ہر گرہ از زاری اوست
پیامے دہ زمین ہندوستان را
غلام ازاد از بیداری اوست

من تو کشت نردان حاصل است ای
عروس زندگی را محصل است ای
غبار راہ شد و انائے اسرا
نہ پنداری کہ عقل ہست این دل ہست ای

گئے ہوئے دہِ حسنِ غریبے
 خطیبے! منبرِ اوازِ صلیبے!
 کہتے سلطانِ پاخیل و ستہما
 ولے از دولتِ خود بے نصیبے

جہانِ دلِ جہانِ رنگِ پو نیست
 دروِ پست و بلند و کلخ و کو نیست
 زمین و آسمان و چار سو نیست
 دریں عالمِ بحیرِ اللہ کھو نیست!

نگہ دید و حسر و ہمیانہ آورد
 کہ ہمیاید جہان چار سورا
 مے آشتای کہ دل گردنڈناش
 بخویش اندر کشید ایں رنگ پورا

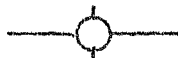
محبت چیست ؟ تا تیر نگاہ نیست
 چہ شیریں زخمی از تیر نگاہ نیست
 بصد دل روی ؟ ترکش بلند از
 کہ ایں خجیر خجیر نگاہ نیست

—(۹)—

خودی

خودی روشن ز نور کبریائی است
 رسائی هائے او از تارسانی است
 جدائی از مقامات وصالش
 وصالش از مقامات جدائی است

چو قوس در گذشت از گفتگو با
 ز خاک او پروید از زو با
 خدی از آرزو شمشیر گرد
 دم او زنگ با پرواز یو با

خودی را از وجود حق و جوئے
 خودی را از نمود حق نمودے
 منید انتم کہ این تابندہ کو ہر
 کجا بودے اگر دریا نمودے

دلے چوں صحبت گل می پذیرد
 ہما ندیم لذت خوابش بیکرد
 شود بیدار چوں من آفریند
 چو من محکم تن کرد و میزد

 وصال ما وصال اندر فراق است
 کشتود این گره غیر از نظر نیست
 گهر گم گشتہ آغوش دریا است
 ولیکن آب بحر آب گهر نیست!

 کف خاکے که دارم از در اوست
 گل و ریحانم از ایرت راوست
 نہ من، راجی شناسم من نہ او را
 ولے دانم کہ من اندر پراوست

—(۱۰)—

جبر و اختیار

یقین دانم کہ روزے حضرت او
ترازوئے بند این کاخ و کورا
ازاں ترسم کہ فروائے قیامت
نہ مارا سازگار آید نہ اورا

بہر و ماگفت با من را بہ پییر
کہ دارم نکستہ از من منہ اگیر
کند ہر قوم پیدا میگ تو در
تراقتدیر و مارا گشت تدبیرا

(۱۱)

موس

شنیدم مرگ یا نرداں چیں گفت
 چہ بے نم چشم آن کنز گل یزاید
 چو جان او بگیرم شر مسارم
 وے اور از مردن عار ناید!

○

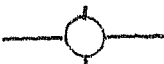
نباتش ده که میرتش جہات است
 بدست او ز نام کائنات است
 نگردد شر مسارا ز خواری مرگ
 که محرم ز ناموس حیات است

(۱۲)

یگوا بلیس را

یگو بلیس را ز من پیامے
 پتیدن تا کجا در زیر دایمے
 مرا ایں خاکدانے خوش نیاید
 کہ صبحش نیست جز تمہید شامے

جہاں تا از عدم بیروں کشیدند
 ضمیرش سر دو بے ہنگامہ دیدند
 بغیر از جان ماسوزے کجا بود
 ترا از آتش با آفسریدند

 جدائی شوق را روشن بصر کرد
 جدائی شوق را چوئنده تر کرد
 نمیدانم که احوال تو چون است
 مرا این آب و گل از من خبر کرد

 ترا از آستان خود براندند
 رحیم و کافرو طاعت خواندند
 من از صبح ازل در پیج و تابم
 ازال خارے که اندر دل نشانند

تومی دانی صواب و ثنا صوابم
 نروید دانه از گشت خسرایم
 نکر وی سجدہ و از درد مندی
 بخود گیری گنا و بے حسابم

بیاتان در اشا ہانہ با زیم
 جہان چار سورا در گدازیم
 بافتن ہنرا ز برگ کاہش
 بہشتہ ایں سوے گردوں بسایم

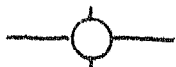
ابلیس خاکی و ابلیس ثاری

فساد و عصر حاضر آشکارا است
سپهر از زشتی او شمسار است
اگر پید کنی ذوق بنگا ہے
دو صد شیطان تراخذ متکذرا ہے

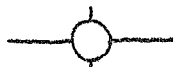
یہ ہر کورنہ زن چشمت و گوش اند
کہ دل تاراج دل ہا سخت گوش اند
گراں قیمت گناہ ہے پاپ شیرے !
کہ ایں سودا گراں ارزاں فروش اند

جہ شیطانی غرامش و اثر گوئے
 کشد چشم ترا کور از فسونی
 من اورا مردہ شیطانی شمارم
 کہ گیرد چوں تو نچسیر ز بونے

جہ زہرا بے کہ در پمانہ اوست
 کشد جال را و تن بیگانہ اوست
 تو بینی حلقہ داسے کہ پیدا است
 نہ آل داسے کہ اندردانہ اوست

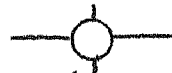
بشتر تا از مقام خود فدا است
بقدر محکم کی اور را کشاد است
گنہ ہم می شود بے لذت و سرد
اگر ابلیس تو خاکی نهاد است

مشتو نخسیر ابلیسانِ این عصر
حسان را غمزه نشان سازگار است
اصیلاں را ہماں ابلیس خوشتر
کہ تیرہاں دیدہ و کمال عیار است

حریف ضرب او مرد متاسم است
 کہ آں آتش نسب الا مقام است
 نہ ہر خاکی سزاوارِ نِخاوست
 کہ صید لاغرے برفے حرام است

ز فہم دوں تہا دال گر جہ دور است
 ولے اس نکتہ را گفتن ضرور است
 یہ اس تو زادہ ابلیسیاں سازد
 گنہگارے کہ طبع او غیور است

به یارانِ طریقی

بیاتاکارِ این اُمت بسازیم
 قسارِ زندگی مروانہ بازیم
 چنان نالیم اندر مسجدِ شهر
 که دل در سینه ملائکه ازیم!

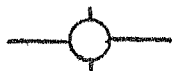
بہارِ آن طریق

— (۱) —

قلت در جسرہ باز آسمانہا
 بہ بال او سبک گرد گردہا
 فضائے نیلگوں نیچر کا ہش
 منیگر دد بگرد آشیانہا!

ز جانم نفسم اللہ ہو رخت
 جو گرد از رخت ہستی چار سو رخت
 بنجر از دست من سازے کہ تارش
 ز سوز زخمہ چوں اشکم فرو رخت

چو اشک اندر دل فطرت پتیدم
 پتیدم تا بحشم اور سیدم
 درخش من ز شکر گانش تو الٰہ دید
 کہ من بر برگ کا ہے کم چکیدم

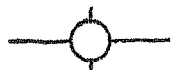

مرا از منطق آید بوئے حسامی
 دلیل او و دلیل نامتای
 پرویم بسته در باراکشاید
 دو بیت از پیر روی یا ز جامی

بیا از من بگیر آل دیر ساله
 که بخشد روح با خاک پیاله
 اگر آتش دهی از شیشه من
 شد آدم پروید شخ لاله

 بدست من ہاں دیر نہ چنگ است
 درونش لالہ ہائے رنگ رنگ است
 ولے بتوازش یا ناخن شیر
 کہ اور اتار از رگ ہائے سنگ است

 بگو از من یہ پرویزانِ این عصر
 نہ فرہادم کہ گیسر تیشہ دیو است
 ز خارے کو خلد در سینه من
 دل صد بیتوں را می توان خست

فقیہ ساز و سامانم تگاہ نیست
 بچشم کوه یاراں برگ کاہ نیست
 زمین گیر امی کہ زانغ و ختمہ نیست
 از ابا نئے کہ دست آموز تبار نیست

در دہل را بروئے کس نہ بستم
 نہ از خویشاں نہ از یاراں گسستم
 لشکر من ساختم در سمنہ خویش
 نہ امی چرخ گرداں خوش نشستم
 اشارت دہد جہد پارسیوں کا مر گھٹ۔

دریں گلشن ندامت آب و جا ہے
 نصیم نے قباے نے کلا ہے
 مرا شکلیں بد آموز چمن خواند
 کہ داؤم چشم نرگس را نکاہے

دو صد دانا دریں گلشن گفت
 سخن نازک تر از نرگس سخن گفت
 ولے با من بگو ال دید و رکیست
 کہ خارے دید و احوال چمن گفت!

 ندانم نختہ ہائے علم و فن را
 مقامے دیگرے دادم سخن را
 میان کارواں سوز و سهرم
 سبک پے کر دیران کہن را

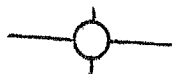

 نہ پنداری کہ مرغ صبح خواہم
 بجز آہ و فغاں چیزے ندانم
 مدہ از دست و امانم کہ یابی
 کلید باغ را در آستانم!

بجستم من جهان جزر گداز نیست
 هزاراں رهرو و یک همسفر نیست
 گذشتم از هجوم خویش و پیوند
 که از خویشان کسے بر گانه تر نیست

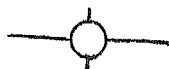
بایں نابود مندی بودن آموز
 بهائے خویش را افزودن آموز
 بیفت اندر محیط نعمت من
 بطیونم چو در آسودن آموز

 کهن پیرورده این خاک دهم
 و لے از منزل خود دل گراغم
 دمیدم گرچه از فشیض بنیاد
 زمین را آسمان خود ندانم

 بذاتی تانہ باشی محسوم مرد
 کہ دہسا زندہ گرد و از دم مرد
 نگہدار در آہ و ناله خود را
 کہ خود دار است چوں مژال غم مرا

لنگا ہے آفریں جاں دریدن ہیں
 شاخاں نادمیدہ یاسمن ہیں
 وگر نہ مثل تیرے درکمانے
 ہدف را بانگاہ تیر زن ہیں

خرد بیگانہ ذوق یقین است
 قمارِ علم و حکمت بدشین است
 دو صد لو حامد و راز کیانیر زد
 بتاوانے کہ چشمش راہ ہیں است

قماش و نقره و لعل و گهر چیست ؟
 غلام خوش گل و زریں گهر چیست ؟
 چو نیرواں از دو گیتی بے نیاز زند
 و گرسر مایه اہل ہنر چیست ؟

خودی را نشہ من عین پرورش است
 از اں میخانہ من کم خورش است
 عئے من گر چہ صاف است و رکش
 کہ ایں تہ جرمہ خہائے دوش است

ترا پا حشر قہ و عمامہ کا رے
 من از خود یا فتم پوئے کفارے
 ہمیں یک چوب آئے سرایہ من
 نہ چوب منبرے نے چوب داکے

جو دیدم جو ہر آئینہ خویش
 گر فتم خلوت اندر سینہ خویش
 ازین دانشوران کور و بے فوق
 رمیدم با عنسم دیرینہ خویش

چو رخت خویش بر بستم ازین خاک
 همه گفتند یا ما آشتنا بودا
 ولیکن کس ندانست این ماسافر
 چه گفت و با که گفت و از کجا بودا

— (۲) —

اگر دانا دل و صافی ضمیر است
 فقیرے با ہستی وستی امیر است
 بدوشش متعیم بے دین و دالاش
 قناتے نیست پالانِ حریر است

—(۳)—

سجودے آوری دارا وجم را
 مکن اے بے خبر سوا حرم را
 مہر پیش فزنی حاجت خویش
 ز طاق دل سروریز این صنم را

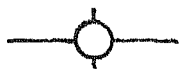
شندیدم بیتکے از مرد پیرے
 کہن فسرزائے روشن ضمیرے
 اگر خود را بسا داری نگہ داشت
 دو گیتی را بگیرد آل فقیرے

نہاں اندر دو حرفے سرکار است
 مقامِ عشق منبر نیست، دار است
 بر ایماں ز غرو داں نترسند
 کہ عودِ خام را آتش عیار است

جھوٹے لالہ از کس غمگاری
 چو من خواہ از درون خویش یاری
 بہر یادے کہ آید سینہ بکشاے
 نگہ داراں کہن دانے کہ داری

 زہیرے یاد دارم ایں دو اُنڈر
 نپاید جز بجان خویش تن زلیست
 گر ترا ز پیش آں مردِ قرو دست
 کہ جانِ خود گرو کردو بہ تن زلیست!

 بساحلِ گفت موجِ بیقرارے
 بفرعونے کُنم خود را عیارے
 گئے پر خویش می پیچم چو مارے
 گئے رقصم بہ ذوقِ انتظارے

اگر ای آب و جا ہے از فرنگ است
 جبین خود منہ جستر برد را و
 سریں را ہم بہ چویش وہ کہ آخر
 حقے دارد بہ حشر پالاں گرا و

فرنگی را دے زیر نیکی نیست
 متاع او ہمہ ملک است وین نیست
 خداوندے کہ در طوف جبریمیش
 صد بلبل است یک روح الایں نیست

— (۴) —

من و تو از دل و دین نا امیدیم
چو بوئے گل ز اصل خود میسیدیم
دلِ مامرو و دین از مردنش بود
و تو تا مرگے بیک سودا خریدیم

مسلمانے کہ داند ر مزدیں را
نساید پیشِ غیر اللہ جبین را
اگر گردوں بہ کام او نہ گردد
بکام خود بہ گرداند از میں را!

دل بیگانه خو زین خاکدان نیست
شب و روزش ز دور آسمان نیست
تو خود وقت قیام خویش دریاب
نماز عشق و مستی را ادا نیست

مقام شوق بے صدق و یقین نیست
یقین بے صحبت و حلال نیست
گرا از صدق و یقین داری نصیب
قدم بیباک نه، کس در کمین نیست!

مسلمان را ہیں غوفال وادراک
 کہ درخود فاش بنید رمز لولاک
 خدا اندر قیاس مانہ گنجید
 شناس آں را کہ گوید ماعرفاک

بہ افرتگی بیتاں خود را سپردی
 چہ نامردانہ در تہتہ نہ مردی
 عز و بگمانہ دل، سینہ بے سوز
 کہ از ہتاکِ نیا گاہاں مے نخوردی

۵ اشارات - لولاک، تلمیح بحديث لولاک
 لما خلقت الافلاک
 ماعرفاک، ماعرفاک حق معرفتک

نه هر کس خود گزوه هم خود گداز است
 نه هر کس مست نازاند رتیار است
 قیائے لا اله خویش قیائے است
 که بر بالائے نام و ازل راز است

بسوز و مومن از سوز وجودش
 کشتود هر چه بختند از کشتودش
 جلال کسریائی در قیامش
 جمال بندگی اندر سجودش

چہ برسی از نماز عافتانہ
 رگو غش چوں سجودش محرمانہ
 تب و تاب یکے اللہ اکبر
 نہ گنجہ در نہ از پنجگانہ

و گیتی را صلّا از قرأتِ اوست
 مسلمان لایموت از رکعتِ اوست
 نذر اند کشتہ این عصر بے سوز
 قیامت ہاکہ در قد قاعدتِ اوست

۵ اشارات :- صلا - دعوت

لایموت :- زندہ جاوید -

—(۵)—

فرنگ آئین رزاقی بداند
به این بخشد از ووامی ستاند
به شیطان آبخنال روزی رساند
که نیر و ال اندراں حیراں بماند

—○—

چه حاجت طول دادن استاں را
بخرنمے گویم اسرار تناساں را
جهان خویش با سوداگران داد
چه داند لامکاں قدر مکاں را

بہشتے ہر پاکانِ جسم ہست
 بہشتے ہر اربابِ ہم ہست
 بچو ہندی مسلمان را کہ خوش بایش
 بہشتے فی سبیل اللہ ہم ہست

— (۶) —

قلندریلِ تقریرے ندارد
 بجز این نکتہ اکسیرے ندارد
 از ازل گشت خرابے حاصل نیست
 کہ آب از خونِ شیرے ندارد

نظمیں اردو میں

ابلیس کی مجلس شوریٰ

۱۹۳۶ء

ابلیس

یہ عناصر کا یہ انجیل! یہ دنیا کے دُشمنوں!
ساکنانِ عرشِ اعظم کی تمناؤں کا خوں!

اس کی بربادی یہ سچ آمادہ ہے وہ کارساز
 جس نے اس کا نام رکھا تھا چنانچہ کاف و نون
 میں نے دکھلایا فریگی کو ملکیت کا خواب
 میں نے توڑا مسیحی و دیر و کلیسا کا فسوں
 میں نے ناداروں کو سکھلایا سبق تقدیر کا
 میں نے منعم کو دیا سہرا یہ واری کا جنوں
 کون کر سکتا ہے آگے آتش سوزاں کو سرد
 جس کے ہنگاموں میں ہو بلیں کا سوزدروں
 جس کی شاخیں ہوں تیری آبپاری سے بلند
 کون کر سکتا ہے اس نخل کہن کو سبز گلوں؟

پہلا مشیر

اس میں کیا شک ہے کہ حکم ہے یہ ایسی نظام
 پختہ تر اس سے ہوئے غلامی میں غلام
 ہے ازل سے ان غریبوں کے مقدر میں سجد
 ان کی فطرت کا تقاضا ہے نماز بے قیام
 آرزو اول تو پیدا ہو نہیں سکتی کہیں
 ہو کہیں پیدا تو مرجانی ہے یا رہی ہے غلام
 یہ بجا بری سچی پیہم کی کرامت ہے کج
 صوفی و ملا ملوکیت کے بندے ہیں تمام

طبع مشرق کے لئے موزوں ہی ایفون تھی
 ورنہ قوالی سے کچھ کمکت نہیں علم کلام
 ہے طواف و حج کا ہنگامہ اگر باقی تو کیا
 گنہ ہو کر رہ گئی مومن کی تیغ بے نیام
 کس کی نو میدی پہ حجت ہے یہ فرمانِ جلیلا
 ہے جہاد اس دور میں مرد مسلمان پر حرام

دوسرا مشیر

خیر ہے سلطانی جمہور کا غوغا کہ سنہ ۹
 تو جہاں کے تازہ فتول سے نہیں ہے باخبر!

پہلا مشیر

ہوں، مگر میری جہاں بینی بتاتی ہے مجھے
 جو ملوکیت کا اک پردہ ہو کیا اس کے خطر
 ہم نے خود شاہی کو پہنایا ہے جمہوری لباس
 جب ذرا آدم ہوا ہے خود شناس و خود نگر
 کار و بار شہر یاری کی حقیقت اور ہے
 یہ وجود میر و سلطان پر نہیں ہے منحصر
 مجلس ملت ہو یا پر ویز کا دربار ہو
 ہے وہ سلطان غیر کی کھیتی پہ ہو جس کی نظر

تو نے کیا دیکھا نہیں مغرب کا جمہوری نظام
چہرہ روشن اندروں چنگیز سے تاریک تر

تیسرا شعر

روح سلطانی رہے باقی تو پھر کیا اضطراب
ہے مگر کیا اس ہودی کی شرارت کا جواب
وہ کلیم بے تختی! وہ مسیح بے صلیب!
نہیں تے پیغمبر و لیکن درجہ نعل در کتاب
کیا بتاؤں کیا ہے کافر کی نگاہ پر وہ سوز
مشرق و مغرب کی قوموں کیلئے روزِ حسنا!

اس سے بڑھ کر اور کیا ہوگا طبیعت کا فساد
توڑ دی بندوں نے آقاؐ کو کچے خیموں کی طنائ

چوتھا مشیر

توڑ اس کا رومۂ الکبریٰ کے ایوانوں میں بیٹھ
آل سیر کو دکھایا ہم نے پھر سیر کا خواب
کون بجز روم کی موجوں سے ہے لپٹا ہوا
نگاہ بالہ چوں صنوبر گاہ نالہ چوں رباب

تیسرا مشیر
میں تو اس کی عاقبت مٹی کا کچھہ قال نہیں
جس نے اترنگی سیاست کو کیا یوں بے حجاب

پانچواں مشیر

ابلیس کو مخاطب کر کے

اے ترے سوزِ نفس سے کارِ عالم استوار
تو نے جب چاہا کیا ہر پردگی کو اسٹار
آبِ وکل تیری حرارت سے جہانِ زوہار
اہلِ جنت تری تعلیم سے دانائے کار

تجھ سے بڑھ کر فطرت آدم کا وہ محرم نہیں
 سادہ دل بندوں میں جو مشہور ہے پروردگار کا
 کام تھا جن کا فقط تقدیس و تسبیح و طواف
 تیری غیرت سے ایک تک سرنگوں و شرمسار
 گر چہ ہیں تیرے مرید افرنگ کے ساحر تمام
 اب مجھے ان کی فراست پر نہیں ہے اعتبار
 وہ یہودی فتنہ گرد وہ ربح مزدک کا بیروز
 ہر قیاموئے کو ہے اس کے جتوں سے تار تار
 زایع و شتی ہو رہا ہے ہم سرشاہیں و حیرت
 کتنی مرغت سے بدلتا ہے مزاج روزگار

چھا گئی آشفۃ ہو کر دسعتِ افلاک پر
 جس کو نادانی سے ہم سمجھے تھے اک مشیغہ
 فتنہ فردا کی ہیبت کا یہ عالم ہے کہ آج
 کاہنتے ہیں کوہسار و مرغزار و جوہار
 میرے آقا وہ جہاں زیر و زیرِ نمونے کو
 جس جہاں کا ہے فقط تیری سیادت پر ہمار

ابلیس

اپنے مشیعوں سے
 ہے میرے دستِ تصرف میں جہاں بے رگ و لو
 کیا زمین کیا مہرومہ کیا آسمان تو بتو

دیکھ لیں گے اپنی آنکھوں سے تماشا غربِ شرق
 میں نے جب گمراہ دیا اقوامِ یورپ کا لہو
 کیا امانِ سیاست، کیا کلیسا کے شیعوں
 سب کو دیوانہ بنا سکتی ہے میری ایک ساڈ
 کار کا و شیشہ جو نادان سمجھتا ہے اسے
 توڑ کر دیکھے تو اس تہذیب کے جامِ سرسبز
 دستِ فطرت نے کیا ہے جن لیریاؤں کے چاک
 مزد کی منطق کی سوزن ت نہیں ہوتے رفو
 کب ڈرا سکتے ہیں مجھ کو اشتراک کو چہ گرو
 یہ پریشاں روزِ گما آشفقۃ صبحِ آشفقۃ ہے

ہے اگر مجھ کو خطر کوئی تو اُس امت سے ہے
 جس کی خاک میں ہے اب تک شرارِ آرزو
 خالِ خال اس قم میں اب تک نظر آتے ہیں
 کرتے ہیں افکِ سحر کا ہی سے جو ظالم و ستم
 جانتا ہے جس پر روشن باطنِ ایام ہے
 مزدکیتِ فتنہ فسردا نہیں اسلام ہے

۳

جانتا ہوں میں اُمتِ حاملِ قرآن نہیں
 ہے وہی سُرّیہ داری بندہ مومن کا دیں

جانتا ہوں میں کہ مشرق کی اندھیری آستین
 بے یلہ و یغنا ہے پیرانِ حرم کی آستین
 عصرِ حاضر کے تقاضاؤں سے ہے لیکن یہ خوف
 ہوتا جائے استکارِ شرع پیغمبرِ کوہین
 الحمد للہ آئینِ پیغمبر سے سو بارِ الحذر
 حافظِ ناموس زن، مرد و آزاد، مرد و آفریں
 موت کا پیغام ہر نوعِ غلامی کے لئے
 نے کوئی نفع و رخصتِ خالقانے فقیر و غنی
 کرتا ہے دولت کو ہر آلودگی سے پاک و صفا
 مینہوں کو مال و دولت کا بنا تا ہے میں

اس سے بڑھ کر اور کیا فکر و عمل کا انقلاب
 پاوشاہوں کی نہیں، اللہ کی ہے یہ میں
 چشم عالم سے رہے پوشیدہ یہ آئیں تو خوب
 یہ غنیمت ہے کہ خود مومن ہے محروم لقیں
 ہے ہی بہتر الہیات میں الجھا رہے
 یہ کتاب اللہ کی تاویلات میں الجھا رہے

۳

توڑ ڈالیں جس کی تکبیریں طلسم شش جہا
 ہونہ روشن اس خدا اندیش کی تاریک راہ

ابن مریم مرگیا یا زندہ جاوید ہے؟
 ہیں صفات ذات حق، حق سے جدا یا عین ذات
 آنے والے سے یہ صریح ناصری مقصود ہے
 یا مجدد جس میں ہوں فرزند مریم کے صفات؟
 ہیں کلام اللہ کے الفاظ حادث یا قدیم
 امت مرحومہ کی ہے کس عقیدے میں نجات؟
 کیا مسلمان کے لئے کافی نہیں اس دور میں
 یہ الہیات کے ترشے ہوئے رات و منات؟
 تم اسے بیگانہ رکھو عالم کبردار سے
 تا بساط زندگی میں اس کے سب سے ہوں نا

خیر اسی میں ہے قیامت تک رہے مومن غلام
 چھوڑ کر اوروں کی خاطر یہ جہاں بے شہاد
 ہے وہی شعرو تصوف اس کے حق پر خیریت
 جو چھبیا دے اس کی آنکھوں سے تماشا ہے حیات
 ہر نفس دُرتا ہوں اس امت کی بیداری سے
 ہے حقیقت جس کے دین کی احتساب کیا جاتا
 مست نکھو ذکر و فکر صبح کا ہی میں اسے
 پختہ ترک کرد و مزاج خانقاہی میں اسے

بڑے بلوچ کی نصیحتیں کو

ہو تیرے بیاباں کی ہوا تجھ کو گوارا
 اس دشت سے بہتر ہے نہ دلی نہ بہارا
 جس سمت میں چاہے صفتِ سیل و ایل
 وادی یہ ہماری ہے وہ صحرا بھی ہمارا
 غیرت ہے بڑی چنر بہانِ تگ و دوں
 پہناتی ہے دریش کو تاجِ سپردار
 حاصل کسی کامل سے یہ پوشیدہ ہنر کر
 کہتے ہیں کہ شیشہ کو بنا سکتے ہیں خارا

افراد کے ہاتھوں میں ہے اقوام کی تقدیر
 ہر فرد ہے ملت کے مقدر کا ستار
 محروم رہا دولتِ دریا سے وہ غواص
 کرتا نہیں جو صحبت ساحل سے کنار
 دین ہاتھ سے دے کر اگر آزاد ہو ملت
 ہے ایسی تجارت میں مسلمان کا خسار
 دنیا کو ہے پھر معرکہ روح و بدن پیش
 تہذیب نے پھر اپنے رندوں کو ابھارا
 اللہ کو پامروئی مومن پہ بھروسا
 ابلینس کو یورپ کی مشینوں کا سہارا

تقدیر اُٹھ کیا ہے؟ کوئی کہہ نہیں سکتا
 مومن کی فراست ہو تو کافی ہے اشار
 اخلاص عمل مانگ نیا کال کہن سے
 شاہاں چہ عجب گر بتواز نگدارا

تصویرِ مَصَوِّر

تصویرِ مَصَوِّر
 کہتا تصویر نے تصویر گرے
 نمائش ہے مری تیرے ہنر سے

و لیکن کس و تدرنا منصفی ہے
 کہ تو پوشیدہ ہو میری نظر سے
 مصور

گراں ہے چشم بنیادیدہ و رپر
 جہاں بینی سے کیا گزری شریر
 نظر درو و عنم و سوز و تپ تاب
 تو اسے ناداں قناعت کر خیر پرا
 نصویر

خیر عقل و حسد کی تا توانی
 نظر دل کی حیات جاودانی

نہیں ہے اس زمانے کی تگ و تار
سزاوارِ حدیثِ لہٰنِ ترائی

مصلوٰۃ

تو ہے میرے کمالاتِ ہنر سے
نہ ہو نومید اپنے نقشِ گرسے
مرے دیدار کی ہے اک یہی شرط
کہ تو پہنساں نہ ہو اپنی نظر سے!

عالمِ برزخ

مردہ اپنی قبر سے

کیا شے ہے؟ کس امروز کا فردا ہے قیامت؟
اے میرے خستہ کفن! کیا ہے قیامت؟

قبر

اے مردہ صد سالہ! تجھے کیا نہیں معلوم؟
ہر موت کا پوشیدہ تقاضا ہے قیامت!

مردہ

جس موت کا پوشیدہ تھا صاف ہے قیامت
 اس موت کے چھندے میں گرفتار نہیں ہیں
 ہر چند کہ ہوں مردہ صد سالہ لیکن
 ظلمت کہ وہ خاک سے بیزار نہیں ہیں
 ہو روح پھر اک بار سوار بدن زار
 ایسی ہے قیامت تو خسریدار نہیں ہیں

صدائے غیب

نے نصیب یار و کزوم نے نصیب نام و دو
 ہے فقط محکوم قوموں کیلئے مرگ ابدی
 یا نگاہ اسرائیل ان کو زندہ کر سکتی ہیں
 روح سے تمہارا زندگی میں بھی تہی جن کا جسد
 مرے جی اٹھنا فقط آزاد مردوں کا ہے کہا
 گرچہ ہر ذی روح کی منزل ہے آغوشِ رحمت

قبر

اپنے مردہ سے

آہ ظالم! تو جہاں میں بندہ محکوم تھا؟
میں نہ بھیجی تھی کہ چوکیوں خاک مری ہو نہ خاک
تیری میت سے مری تاریکیاں تاریک تر
تیری میت سے نہیں کا پر دہ ناموس چاک!
الحذر محکوم کی میت سے سو بار الحذر
اے سر اسئل! اے خدائے کائنات! اے جان پاک!

صدائے غیب

گرچہ برہم ہے قیامت سے نظام ہست بود
 ہیں اسی آشوب سے بے پردہ اسرار وجود
 زلزلے سے کوہ و دریا رُڑکتے ہیں مانند سحاب
 زلزلے سے دیو دیویں ہیں تازہ چشموں کی نو
 ہر نئی تعمیر کو لازم ہے تخریب تمام
 ہے اسی میں مستطالتِ زندگانی کی کشود

زمین

آہ یہ مرگ دوام آہ یہ رزم حیات
 ختم بھی ہوگی کبھی کشمکش کائنات
 عقل کو ملتی نہیں اپنے تئوں سے نجات
 عارف و عامی تمام بندہ لات و منات
 خوار ہو کس قدر آدم نیرواں صفات
 قلب و نظر پر گراں ایسے جہاں کائنات
 کیوں نہیں جیتی سحر حضرت انساں کی رات؟

معزول شہنشاہ

ہو مبارک اس شہنشاہ کو منبر جام کو
 جس کی قربانی ہے اسرارِ ملکیت میں فاش
 'شاہ' ہے برطانوی مندریں اک منی کا بت
 جس کو کر سکتے ہیں جیہ چاہیں پجاری پاش پاش
 ہے مہشک آئینہ قیوں ہم غلاموں کے لئے
 سائیر انجلیس یا مارا تو اچھو دیکھو ترش

دوزخی کی مُناجات

اس دیر کہن میں ہیں غرض مند پکار
 رنجیدہ بتوں سے ہوتے تو کرتے ہیں حالیا
 پوچھا بھی ہے بے سود نمازیں بھی ہیں بے ثمر
 قسمت و غریبوں کی وہی نالہ و فغاں
 ہیں گریہ بلندی میں عمارات فلک بوس
 ہر شہر حقیقت میں ہے ویرانہ آباد
 تیشے کی کوئی گزشتش تقدیر تو دیکھ
 سیراب ہے پر ویرا نگر تشنہ ہے قہار

یہ علم یہ حکمت یہ سیاست یہ تجارت
 جو کچھ ہے وہ ہے فکرِ ملوکانہ کی ایجاد
 اللہ! تراشکر کہ یہ خطہ پر سوز
 سوداگرِ یورپ کی غلامی سے ہے آزاد

مستعودِ مرہوم

یہ مہر و مدہ یہ ستارے یہ آسمانِ کبود
 کسے خبر کہ یہ عالمِ عدم ہے یا کہ وجود
 خیالِ جادہ و منترِ فسانہ و افسوں
 کہ زندگی ہے مہرِ پادِ حیلِ بے مقصود!

رہی نہ آہ زمانے کے ہاتھ سے باقی
 وہ یادگار کمالات احمد و محمدؐ
 زوالِ علم و ہنر مرگِ ناگہاں آگے
 وہ کارواں کا متاعِ گراں بیامستوہ
 مجھے رلاتی ہے اہل جہاں کی بیداری
 فغانِ مرغِ سحر خواں کو جانتے ہیں سروا
 نہ کہہ کہ صبریں پہاں ہے چارہ چم دوست
 نہ کہہ کہ صبرِ مٹھائے موت کی ہے کشتور
 دے کہ عاشق و صابر بود مگر سنگ است
 ز عشق تا بہ صبوری ہزار فرسنگ است
 ۰ (سعدیؒ)

نہ چھپے ہو چھپ کر عسکر گزیرا کیا ہے
 کیسے خبر کہ یہ نیرنگ و سیمیا کیا ہے
 ہوا جو خاک سے پیدا وہ خاک میں کون
 مگر یہ فطرت صغریٰ ہے یا فنا کیا ہے؟
 غبارِ راہ کو بخشا گیا ہے ذوقِ جمال
 چشمہ و تباہیں سکتی کہ بدعا کیا ہے
 دل و نظر بھی اسی آبِ گل کے میں اعجاز
 نہیں تو حضرتِ انسان کی انتہا کیا ہے؟
 جہاں کی روح رواں لا اِلهَ اِلَّا هُوَ
 مسیح و منج و چلیا یہ ماحبر کیا ہے؟

قصاص خونِ مٹتا کا مانگئے کس سے
 گناہگار ہے کون اور خوں بہا کیا ہے؟
 عینِ مشکو کہ یہ بندِ جہاں گرفتاریم
 طلسمِ ہاشکند آں دلے کہ ما داریم
 خودی ہے زندہ تو یہ موت اک مقامِ جہاں
 کہ عشقِ موت سے کرتا ہے امتحانِ ثبات
 خودی ہے زندہ تو دریا ہے بیکرا نہ ترا
 تیرے فراق میں مضطر ہے موجِ نیل و قرآ
 خودی ہے مردہ تو مانند کاہِ پیشِ نسیم
 خودی ہے زندہ تو سلطانِ جلدِ موجودا

نگاہ ایک تجبلی سے ہے اگر محسوس
 و صد نہر تجبلی تلافی مافات
 مقام بندہ مومن کا ہے درائے سپر
 زمین سے تابہ تر یا تمام لات منات
 حریم ذات ہے اس کا زمین ابدی
 نہ تیرہ خاک لحد ہے نہ جلوہ گاہ صفا
 خود آگہاں کہ ازیں خاکہ انہوں جہتند
 طلسم ہر و سپر و ستارہ شکستند

آوارِ غیب!

آتی ہے دم صبح صدا عرشِ بریں سے
 کھو یا گیا کس طرح ترا جو ہر اور اک!
 کس طرح ہوا کند ترانہ شہرِ تحقیق؟
 ہوتے نہیں کیوں تجھ سے ساروں کے چکر چاک
 تو ظاہر و باطن کی خلافت کا سزاوار
 کیا شعلہ بھی ہوتا ہے فلامِ خس و خاشاک؟
 مہر و مہ آنجسم نہیں محکوم ترے کیوں؟
 کیوں تیری نچاہوں سے لرزتے نہیں خلا؟

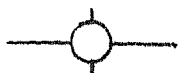
اب تک ہے کواں گرچہ لہو تیری رگوں میں
 نے گرمی افکار نہ اندیشہ بیباک !
 روشن تو وہ ہوتی ہے جہاں میں نہیں ہوتی
 جس آنکھ کے پردوں میں نہیں ہے نگہ پاک !
 باقی نہ رہی تیری وہ آئینہ صمیمی !
 اسے کشتہ سلطانی و ملائی و پیری !

رُبَاعِيَّات

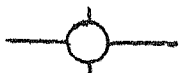
رُباعیات

—(۱)—

مری شاخ ال کا ہے ٹر کیا!
تری تقدیر کی مجھ کو خبر کیا!
کلی گل کی ہے محتاج کشود آج
نسیم صبحِ فساد پر نظر کیا!

فراغت دے اسے کارِ جہاں سے
 کہ چھوٹے ہر نفس کے امتحاں سے
 ہوا پیری سے شیطانِ کمنہ اندیش
 گستاخِ تازہ تر لائے کہاں سے

دگرگوں عالمِ شام و سحر کہ
 جہانِ خشک و تر زیرِ و زبر کہ
 رہے تیری خدائیِ داغ سے پاک
 مے بے ذوقِ سجدوں سے حذر کہ

— (۲) —

غریبی میں ہوں محسوسِ مسیری
 کہ غیرت مند ہے مسیری فقیری
 حذر اس فقر و درویشی سے جس نے
 مسلمان کو سکھایا سرِ نیری

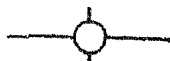
خرد کی تنگ دامانی سے فریاد
 تجلی کی فراوانی سے فریاد
 گوارا ہے اسے فطرتِ غیر
 نگہ کی نامِ سلیمانی سے فریاد

 کہا اقبال نے شیخ حرم سے
 تہ محراب مسجد سو گیا کون؟
 ند مسجد کی دیواروں سے آئی
 فرمگی بتکدے میں کھو گیا کون؟

 کہن ہنگامہ ہائے آرزو سرد
 کہ ہے مرد مسلمان کا لہو سرد
 بتوں کو میسری لا دینی مبارک
 کہ ہے آج آتش اللہ ہو مژدہ!

—○—
 حدیثِ بندہٴ مومن دل آویز
 جگر پر خوں، نفس روشن، نگہ تیز
 میسر تو کے دیدار اس کا
 کہ ہے وہ رونقِ محفلِ کم آ میرا

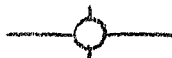
—○—
 تمسیرِ خار و گل سے آسقا را
 نسیمِ صبح کی روشن ضمیری
 حفاظتِ بچوں کی ممکن نہیں ہے
 اگر کانٹے میں ہوتوئے حریری!

نہ کر ذکر و شراق و آشنائی
 کہ اصل زندگی ہے خود منائی
 نہ دریا کا زیاں ہے نے گہر کا
 دل دریا سے گوہر کی جدائی

ترسے دریا میں طوفاں کیوں نہیں ہے؟
 خودی تری مسلمان کیوں نہیں ہے؟
 عجب ہے شکوہ تقدیر نیرواں
 تو خود تقدیر نیرواں کیوں نہیں ہے؟

خرو دیجھے اگر دل کی ننگہ سے
 جہاں روشن ہے نور لا الہ سے
 فقط اک گردشِ شام و سحر ہے
 اگر دیکھیں فروغِ مہر و مہ سے!

کبھی دریا سے مثلِ موج اُبھر کر
 کبھی دریا کے سینے میں اُتر کر
 کبھی دریا کے حُسن سے گزر کر
 مقامِ اپنی خودی کا قاشِ تر کر!

ملا زادہ ضخیم لولابی کشمیری کا صن

پانی ترے چشموں کا ٹپتا ہوا سیلاب
مرغانِ سحر تیری فضاؤں میں ہیں بیتاب
اے وادیِ لولاب!

گر صاحبِ ہنگامہ نہ ہو منبر و محراب
دیں بندہٴ مومن کے لئے موت کا پتہ
اے واویِ لولاب!

ہیں ساز یہ موقوف نواہا اے جگر سٹو
 ڈھیلے ہوں اگر تار تو بیکار ہے مضرب
 اے وادی لولاب!

ملا کی نظر نور فراست سے ہے خالی
 بے سوز ہے میخانہ صوفی کی کئے ناب
 اے وادی لولاب!

بیدار ہوں دل جھکی فغانِ سحری سے
 اس قوم میں مدت ہے درویش ہونا یا
 اے وادی لولاب!

۳

موت ہے اک سخت تر حسین کا غلامی ہے نام
 مکر و فن خواجگی کا شش سمجھتا غلام!
 شریع ملوکا نہ میں حدیث احکام کیوں
 صو رکا غوغا حلال، حشر کی لذت ام
 لے کہ غلامی سے ہے روح تری مضحک
 سینہ بے سوز میں ہوں ند خودی کا مقام

۳

آج وہ کشمیر ہے محکوم و مجبور و فقیر
 کل جیسے اہل نظر کہتے تھے ایران صغیر

سینہ افلاک سے اٹھتی ہے آہ سوزناک
 مرد حق ہوتا ہے جب عوب سلطان و میر
 کہہ رہا ہے داستان بیدردیِ آیام کی
 کوہ کے دامن میں غم خانہ دہقان بیر
 آہ یہ قوم نجیبِ قہر بدمست و تراغ
 ہے کہاں روزِ مکافات اے خدائے دیرگیر

۴

گرم ہو جاتا ہے جب محکوم قوموں کا لہو
 تھرتھرتا ہے جہانِ چار سو وزنگِ بُو

پاک ہوتا ہے طبع و شخص سے انساں کا ضمیر
 گزرتا ہے ہر راہ کو روشن جیسے رُخ آرزو
 وہ میرا نے چاک جن کو عقل ہی کتنی نہیں
 عشق سیتا ہے انہیں بے سوزن و نارغو
 ضربتِ پیہم سے ہو جاتا ہے آخر پاش پاش
 حاکمیت کا بیت سنگیں دل و آئینہ رو

دراج کی پرواز میں ہے شوکتِ شاہیں
 حیرت میں ہے صیادِ یہ شاہیں ہے کہ دراج!

ہر قوم کے افکار میں پیدا ہے تلاطم
مشرق میں ہے فرواٹے قیامت کی نوا آج
فطرت کے تقاضوں سے ہوا حشر یہ مجبور
وہ مردہ کہ تھا بانگ سرایل کا محتاج

۶

زندوں کو بھی معلوم ہیں صوفی کے کلمات
ہر چند کہ مشہور نہیں ان کے کلمات
خود گیری و خود داری و گلبانگ انا الحق
آزاد ہو سالک تو ہیں اس کے مقاما

محکوم ہو سالا کہ تو یہی اس کا ہمہ دست
خود مردہ و خود مرقد و خود مرگ مفاجا

۷

نکل کر خالق ہوں سے ادا کر رسم شہیری
کہ فقر خالق ہی ہے فقط اندوہ و دلگیری
ترے دین و ادب سے آ رہی ہے بوئے رہائی
یہی ہے مرنے والی امتوں کا عالم پیری
شیاطین ملکیت کی آنکھوں میں وہ جاؤ
کہ خود پنچیر کے دل میں ہو پیدا و قوت پنچیری

چہ بے پروا گزشتہ روز تو اے صبح گاہ من
کہ برواں شور و مستی از سیہ چشمان کشمیری

۸

سمجھا لہو کی بوند اگر تو اسے تو خیر
دل آدمی کا ہے فقط اک جذبہ بلید
گردش مہ و ستارہ کی ہے ناگوار اسے
دل آب اپنے شام و سحر کا ہے نقش بند
جس خاک کے ضمیر میں ہے آتش خیار
مہلن نہیں کہ سرد ہو وہ خاکِ اچھند

۹

کھلا جب چمن میں کتھت نہ گل
 نہ کام آیا ملا کو علم کتائی
 متانت شکن تھی ہوئے بہاراں
 غزلخواں ہوا پیر کب اندر بی
 کہا لالہ آتشیں پیر ہن نے
 کداسر جاں کی ہوں میں بھابی
 سمجھتا ہے جو موت خواب لکھو
 نہاں اس کی تعمیر میں ہر خرابی

نہیں زندگی سلسلہ روز و شب کا
 نہیں زندگی مستی و نیم خوابی
 حیات است راتش خود طینہ
 خوش آن دم کہ این نکتہ را باز یابی
 اگر ز آتش دل شرابے بگیری
 تو اں کرد زیر فلک آفتابی

۱۰

آزاد کی رگ سخت ہے مانند رگ سنگ
 محکوم کی رگ نرم ہے مانند رگ تاک

محکوم کا دل مردہ و افسردہ و نومید
 آزاد کا دل زندہ و پیرسوز و وطن پرست
 آزاد کی دولت دل روشن نفس گرم
 محکوم کا سرمایہ فقط دیدہ و نمناک
 محکوم ہے بیکانہ اخلاص و مروت
 ہر چند کہ منطق کی دلیلوں میں چالاک
 ممکن نہیں محکوم ہو آزاد کا ہمدوش
 وہ بندہ افلاک ہے یہ خواہ افلاک

۱۱

تمام عارف و عامی خودی سے بیگانہ!
 کوئی بتائے یہ مسجد ہے یا کہ میتخانہ!
 یہ راز ہم سے چھپایا ہے میر و اعظم نے
 کہ خود حرم ہے چراغ حرم کا پر و انہ
 طلسم بے خبری، کافری و دینداری
 حدیثِ شیخ ویرہن فنون و افسانہ
 نصیب خطہ ہو یا رب ہندہ درویش
 کہ جس کے فقر میں انداز ہوں کلیمانہ

چھبے میں گئے زمانے کی آنکھ سے کپتک
گہر ہیں آبِ وکر کے متام کیدانہ

۱۲

دگرگوں جہاں ان کے زورِ عمل سے
بڑے معرکے زندہ قوموں نے مائے
منجسم کی تقویم فردا ہے باطل
گرے آسماں سے ٹرانے ستارے
ضمیمہ جہاں اس قدر آتشیں ہے
کہ دریا کی موجوں سے ٹوٹے ستارے

زمین کو فراغت نہیں زلزلوں سے
نمایاں ہیں فطرت کے باریک اشلے
ہمالہ کے حشے اُبلتے ہیں کب تک
خضر سوچتا ہے وکر کے گھٹا رے

۱۳

نشاں ہی ہے زمانہ میں تازہ قوموں کا
کہ صبح و شام بدلتی ہیں انہی تقدیریں
کھالِ صدق و مروت ہے زندگی انہی
معاف کرتی ہے فطرت بھی انہی تقصیریں

قلندرانہ او ایں سکندرانہ جہلال
 یہ اُمتیں ہیں جہاں میں برہنہ شمشیریں
 خودی سے مردِ خود اگاہ کا جمالِ جہلال
 کہ یہ کتاب ہے باقی تمام تفسیریں
 شکوہِ عیب کا متکبر نہیں ہوں میں لیکن
 قبولِ حق ہیں فقط مردِ خیر کی تجکیریں
 حکمِ مسریٰ تو اوں کا راز کیا جائے
 وراے عقل میں اہل جنوں کی تدبیریں

۱۳

چه کافران قمار حیات می بازی
 که بازمانه بسازی بخود بینی سازی
 و گر مبد رسه هائے حرم نمی بسینم
 دل چنید و نگاه غزاله و رازی
 بحکم مفتی اعظم که فطرت ازلیست
 بدین صلوه حرام است کار شه بازی
 بهان فقیهه ازل گفت حیره شاهین را
 با سمال گروی بازی نه پروازی

منعم کہ تو بہ نہ کر دم ز فاش گوئی ہا
 ز بیم اس کہ بطلان کند غمازی
 بدست مانہ سمرقند و نئے بخارا ایست
 دعا بگوز فقیراں بہ ترک شیرازی

۱۵

ضمیمہ ہے تاجرانہ، ضمیمہ شرق ہے اہمیانہ
 وہاں دیگر کول ہے لفظ لفظ بیان کیا نہیں مانہ
 کنارہ یا خضر نے مجھ سے کہا یہ اندازہ محرابہ
 سکندری ہو قلندری اڑیسیہ خطی ہے میں ساحرا

۱۰۰
حرف کیا بنا سمجھ رہے ہیں مجھے خدایاں تقاضا
ابنیں تو رہے کہ میرے نالوں سے شوق نہ ہو سکا
غلام قوموں کے علم و عرفاں کی ہر ہی مرآت کا
زیر اگر تنگ ہے تو کیا ہے فضائے گرد و آلودہ کرنا
خیر نہیں کہلے نام اس کا خدا فری کہ خود فری
عمل سے فاختہ ہو مسلمان بنا سے تقدیر کا بہانہ
مری اسیری یہ شاخ گل نے نہ کہہ کے صیاد کو لایا
کہ ایسے پر سوز نغمہ خوان کا گراں تھا مجھ پہ نشیانی

۱۶

حاجت نہیں اسے خطہ نگل شرح و بیان کی
 تصویر یہ ہے دل پر خون کی ہے لالہ
 تقدیر ہے اک نام مکافاتِ عمل کا
 دیتے ہیں یہ پیمانہ خدایان ہمسالہ
 سرا کی ہواؤں میں ہے عیاں بدل س کا
 دیتا ہے منہ جس کا امیر دل کو دوشالہ
 امید نہ رکھ دولت و نیا سے وفا کی
 رم اس کی طبیعت میں ہے مانندِ خالہ

۱۷

خود آگاہی نے سکھلا دی ہر جکوتن فہم شہی
حرام آئی ہے اس مرد مجاہد پر زرہ پوشی

۱۸

آں عزم بلند آوراں سوز جب گراور
شمشیر پدر خواہی بازو سے پدر آور

۱۹

غریب شہر ہوں میں سن تو لے مری فرما
کہ تیرے سینے میں بھی ہوں قیامتیں آباد

مری نوائے غم آلود ہے مستلغ عزیز
 جہاں میں عام نہیں ولتِ دلِ ناشاد
 گلہ ہے محکوز ماننے کی کورِ ذوقی سے
 سمجھتا ہے مری محنت کو محنتِ فریاد
 ”صدائے تیشہ کہ بر سنگ میخورد گراست
 خبر بگیر کہ آوازِ تیشہ و جگر است“

۵ صدائے تیشہ الخ یہ شعر زاجا نجاناں مظہر
 علیہ الرحمۃ کے مشہور بیاض خریطہ جواہر
 میں ہے۔

سرگزیدی صدر اعظم رآبادوکن کے (نام)

یوم اقبال کے موقع پر توشہ خانہ حضور نظام کی طرف
جو صاحب صدر اعظم کے ماتحت ہے ایک ہزار روپیہ کا
چیک بطور تواضع موصول ہونے پر

تھایہ اللہ کا فرماں کہ شکوہ پرویز
دو قلندر کو کہ میں اس میں ملو کا نہ صفا
مجھ سے فرمایا کہ لے اور شہنشاہی کر
حسن تدبیر سے آئی وفائی کو ثبات
میں تو اس بار امانت کو اٹھا تا سرور
کام درویش میں ہر تلخ ہے مانند نبات

غیرت فقر مگر کرنے کی اس کو قبول
جب کہا اس نے یہ ہمیری خدائی کی دکان

حسین احمد

عجم منور نڈا نڈر موز دیں ورنہ
زویو بند حسین احمد اس چہ لو العجمی
سرود پر سر منبر کہ ملت از وطن است
چہ بے خیر مقام محمد عربی است
بمطاف پر سال خویش را کہ دیں ہمہ او
اگر بہ او تر سیدی تمام بو بہی است

حضرت انسان

جہاں میں دانش و بینش کی ہے کس جہازانی
 کوئی شے چھپ نہیں سکتی کہ یہ عالم ہے نورانی
 کوئی دیکھے تو ہے باریک فطرت کا حجاب تنہا
 نمایاں ہیں فرشتوں کے قہمہائے پہنائی
 یہ دنیا دعوت دیدار ہے فرزندِ آدم کو
 کہ مستور کو بخشا گیا ہے ذوقِ عریانی
 یہی فرزندِ آدم ہے کہ جسکا اشکِ خویش
 کیا ہے حضرت نرداں نے ریاض کو طوفانی

فلک کو کیا خبر یہ خاکداں کس کا زمین ہے
 غرض انج سے ہے کس کے شبتاں کی گہمانی
 اگر قصول میں ہیں تو مجھ سے ماور کیا ہے؟
 مے ہنگامہ ہائے نوینو کی انتہا کیا ہے؟

یہ انتہام
 (محبوب الدلیم علیہ السلام)
 حیدر آباد

لُغَاتُ الْقُرْآنِ

جو لوگ قرآن پاک کی تلاوت کرتے ہیں ان کے لئے ضروری ہے کہ قرآن کا ترجمہ تھوڑا بہت سمجھیں لغات القرآن قرآن کے پڑھنے والوں کے لئے خاص طور پر نہایت مفید کتاب ہے۔ ہر لفظ کا ترجمہ ہے اور یہ بھی بتا دیا گیا ہے کہ کتنی مرتبہ ہر ایک بار میں یہ لفظ آیا ہے۔

نہایت عمدہ کتاب ہے طباعت، کتابت کاغذ بہترین، مجلد ہے۔ قیمت (اللہ)

ملنے کا پتہ

نذیم بک ڈپو سیواہ ضلع ججنور
(یو۔ پی)

تنقیدی نظریے

فن تنقید پر اگرچہ اردو زبان میں اچھی اچھی کتابیں
 طبع ہو چکی ہیں لیکن تنقیدی نظریے اپنے انداز میں
 بالکل انوکھی چیز ہے اس کے پڑھنے سے بہترین
 ادیبوں اور نقادوں کے نقطہ نظر پر آپ کو عبور
 حاصل ہو جائے گا مہنہ فائدے ہر ایک نظریے پر
 اپنی رائے علیحدہ لکھی ہے۔

کاغذ کتابت عمدہ قیمت (پیر)

ہلنے کا پستہ

نیم کبکٹ پوسٹو بارہ صنعتی بھنور (یو۔ پی)

سَیّانی

عہد حاضر کی برکات میں جن چیزوں کو ہم حاصل
 کیا ہے ان میں عریان نگاری اور فحش نویسی
 بھی ترقی پسند ادیبوں نے عریانیت
 کو اپنا مشغلہ قرار دیا ہے۔ ان کے
 اس کتاب میں نظروں کو آگئی اور عریانیت
 کے نتائج کو بلند آہنگی سے بتا دیا گیا ہے۔ قابل
 مطالعہ ہے مجلد کردہ پوش و رنگ قیمت ۱۴
 ملنے کا پستہ

ذیح بک ڈپو۔ سیوارہ۔ ضلع جہنور۔ یو۔ پی

۲۸۸

ملفوظات شاہ کبریا پر تنقید پر
ترجمہ بازار حیدر آباد دکن

پانچ سہ ماہیہ

1545
80

MISAP

This book was taken from the Library
on the date last stamped. A fine of
1 anna will be charged for each day
the book is kept over time.

1545	
80	
MISAP	
This book was taken from the Library	
on the date last stamped. A fine of	
1 anna will be charged for each day	
the book is kept over time.	
1545	
80	
MISAP	
This book was taken from the Library	
on the date last stamped. A fine of	
1 anna will be charged for each day	
the book is kept over time.	

1545

1171
50

19150151

209A

checked 1991

ارمغان چار

Date	No.	Date	No.
	2006		
	1221		
	1043		
	6		